

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 63
(19794)
2024 чылдың
август 21
среда

Хүннүң үнери — 05:12
Ажары — 19:53
Хүн дурту — 14:41

Садар өртээ
хостуг

12+

Демниг сааскан

теве тудуң чиир

Материалды 4-кү арындан номчуур.

Ада ТЮЛЮШТУҢ тырттырган чуруу.

Ажыглал чок чер участоктары

Хамаатыларның хууда эрге-ажыында чер участоктары чыл чылы-биле ажыглаттынмайн, чашпан долдур өзе берген чыдарының чижектери Тывада дыка хей...

/ 2-ги арында

Башкы болгаш мөгениң ады уттундурбас

Республиканың малчыннарының улуг байырлалы Наадым хүрежи "Хүреш" стадионга чылдың-на эртери чаңчыл апарган болгай...

/ 9-ку арында

900 тонна дүктү болбаазырадылга цеги малчыннардан хүлээп алган.

Тываның Баштыңының хайгааралында

Республикада арга-арыг өрттериниң байдалын Тываның Баштыңы үргүлчү хайгааралда алган. Ол бодунуң блогунга август 20-ниң байдалын бижээн.

«Тывада арга-арыг өрттери дээш онза байдал уламчылап турар. Эрткен хуннерде бүгү күштерни, дериг-херекселдерни ажылгап, 7 өрттү өжүрген, ам-даа 3 девискээрде өрттү өжүрүп турар. Республиканың девискээринде кезек чаас чагганы өрттү өжүреринге демек болган. Амгы үеде девискээрлерни катап хынап турар. Долу хайгаарал соонда, медээлерни чаартыр. Өрт өөскүп үнген 27 черде 6,4 муң хире гектар девискээр өрттенген. Россияның ОБЯ-ның удуртулгазының дугуржулгазы-биле Тываже август 19-та ужуп келген «Бе-200» самолеттуң ажылдаар угла-нышынын тодарадып турар.

/ Бистиң корр.

900 ажыг тонна дүктү садып алган

Кызылдың үлетпүр парыгында дүктүң бирги болбаазырадылга цегиниң дүк чуур комплекстиг шугумун бюджеттен дашкаар 116 сая рубль акша-биле садып салган. Ооң дугайында Тываның Экономиктиг хөгжүлдө яамызы дыңнаткан. Күрүне деткимчезиниң акша-хөреңгизи-биле даштыкы четкилерни — канализацияны, суг хандырылгазын, өртке удур суг хандырылгазын кирип, чамдык дериг-херекселдерни эптээн. Арыглал шугуму, чадаларны, иштики болгаш даштыкы электри системаларын тудуп-эптээр ажылдар чоруп турар, август төнчүзүнге чедир өрээлдер агаарладыр дериг-херекселди тургузуп доозар.

Цех малчыннардан дүктү хүлээп эгелей берген. Бөгүнге чедир республиканың кожуннарындан 900 хире тонна чүгдунмаан дүктү садып алган.

«Республикада дүк хүлээп алыр чер ажылдап эгелээнинге малчыннар амырап турар.

Дүктүң шынарындан база өңүндөн ону садып алырының өрткөтери аңгы. Чижээ, тырый баспаан ак дүктүң өрттээ 1 килде 10 рубль, а кара дүктүң 5 рубль болза, а бир кил тырый бастырган дүктү 20 рубльге, а кара дүктү 15 рубльге садып ап турар бис. Өвүр, Каа-Хем, Бии-Хем, Бай-Тайга, Чеди-Хөл база Таңды кожуннардан аңгыда, шупту муниципалитеттерде дүк хүлээр пунктларны ажыттывыс» — деп, дүк болбаазырадыр цехтиң удуртукчузу Рудольф Дарбак чугаалаан.

Аштап-арыглап болбаазыраткан дүктү чүң, шекпен, кидис, техника чылыглаар болгаш өске-даа кылыглар бүдүрүп турар Россияның пөс-таавы бүдүрүлгелеринче дужаар. Хой дүгү пөс-таавы бүдүрүлгезинге эң ажыктыг, шынарлыг, болбаазырадыр белең, катап ажылгап болур деп санаттынар чиг эт.

Инвестиция төлөвилели-биле Кызылга ажыттынар бүдүрүлгеге 39 чаа ажылчын олуттар тургустунар, амдызында ында дүк хүлээп алычылары, аңгылап-сорттаар кижилер, таңныыл, контролёр

дээш 13 кижиге ажылдап турар. Инвестор чыл төнчүзүнге чедир ажылчыннары бүрүн четчелээр.

«Сергейхинский текстиль» ААН инвестор 2020–2024 чылдарда Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң бот-тускай программасы-биле дүктүң бирги болбаазырадыл-

газын организаастаар инвестиция төлөвилелдериниң шилилде мөөрей эрткенин сагындыраал. Төлөвилелдин өрткө-үнези 349,96 сая рубль, ооң иштинде субсидия акша-зы 179,96 сая рубль, бюджеттен дашкаар инвестор акша-хөреңгизи — 170,0 сая рубль болуп турар.

/ А.МОНГУШ.

| ХООЙЛУ-ДҮРҮМ |

Ажылгал чок чер участоктары

Хамаатыларның хууда эрге-ажыында чер участоктары чыл чылы-биле ажылгатынмайн, чашпан долдур өзе берген чыдарының чижектери Тывада дыка хөй.

А ол хирезинде хөй кижилер бажың-балгат тудуп алыр чер участоктарын эң ылаңгыя найысылал Кызыл хоорайдан, ооң чоогунда дача участоктарындан дилеп, харын-даа мырыңай тыппайн турар. Чыл чылы-биле ажылгатынмайн турар чер участоктары оң болгаш солагай талакы дачаларда, Вавилин ээптээнде эвээш эвес. Дачалар ниитилелдериниң удуртукчулары оларны чер херегеп турар кижилерге бериптер дээрге, ол участоктар эзлерлиг боор. Мындыг яңылыг чүүл болбазының үндезиннери россияжи хойлу-дүрүмде амгы үеде тыптып келген. Президент Владимир Путин ажылгал чок черлер дугайында Россия Федерациязының хойлузунга холунуң үжүүн салган. Бо хойлу 2025 чылдың март 1-ден күштүг апаар. Садып алган азы тус чер органнарындан чөпшээрэдип алган чер участоктарлыг хамаатылар оларны үр үеде ажылгал чок чыттырган болза, чер участоктары чок артып каарының

барымдаазы бар — оларны күрүнениң тус чер эрге-чагыргалары хураап ап, чер херегеп турар өске хамаатыларга дамчыдып берип азы садып болур.

Ажылгал чок черлер дугайында РФ-тиң хойлузу чер участоктарының ажылгалын экижидеринче, черни бокталдырбазынче, ажылгал чок чер участоктарында өрттерни болдурбазынче, оларны кем-херек үүлгедиглери болур девискээрлер кылбазынче угланган. Ажылгал чок чыдар чер участогун хураап алыр чер ажылгалын экижидериниң эң сөөлгү болгаш шыңгы хемчээ дээрзин юристерниң тайылбырларында демдегеп турар. Бир эвес хамааты ооң эрге-ажыында чер участогун күрүне хураап албазын дизе, ооң ажылгалын экижидер талазы-биле ажылдарны херек кырында кылып чорудар ужурул. Ол дээрге чер участогунда чашпан үнүштерни болгаш бокту аштап-арыглаары, ногаа аймаа олуртуру, бажың тударына белекел дээш өске-даа ажылдар-дыр.

Чер участогу ажылгал чок чыдар деп санаарының негелделерин база хойлуда көрүп каан. Хууда бажың тудар дээш чөпшээрэдип азы садып алган участокка 2 чыл дургузунда бажыңның таваа салдынмаан азы бажың тударының ажыл-

дары кылдынмаан болза, ону ажылгал чок чер участогу деп санаар.

Сад-огород участогу эрге-байдалдыг чер участогунун девискээриниң 50 хуузу бокталган, ында чашпан үнүштер 1 метрден бедик өзүп турар, херим болгаш кажаа-хораа үр үеде септеттинмээн, участока 3 чыл дургузунда ногаа аймаан тарып өстүрбээн болза, ыңдыг сад-огород участогун ажылгал чок деп санаар.

Ажылгал чок чыдар чер участоктарын илередип тыварының аргалары көңгүс бөдүүн деп юристер санап турар. Ол дээрге ажылгал чок чер участоктарының дугайында чанында участоктар эзлериниң тус чер эрге-чагырга органнарына кириген хомудал билдиришкиннери болгаш дыңнадылгалы. Ажылгал чок участоктар кожа участоктарның эзлеринге дыка шаптыктыг болгай: бок үнүштерниң оларның участоктарынче тарап өзери, ээн участоктарга хөй кижилерниң чыгыры болгаш арагалаары дээш оон-даа өске. Ажылгал чок черлер дугайында РФ-тиң хойлузу күштүг апаарга, ээн чер участоктарына хамаарыштыр хомудалдар болгаш дыңнадылгал көвүдээр деп юристер демдегеп турар.

Агаардан хайгаарал чорудар коптерлер ышкаш техника

сайзыраанда, ажылгал чок чер участоктарын белени-биле илередип болур. Ол чүгле тус чер эрге-чагырга болгаш чер ажылгалы, бүрүткели дээш харысалгалыг күрүне органнарының идепкейлиг шалыпкын ажылындан хамааржыр.

Ажылгал чок чер участогун күрүне хураап алыр база ыңдыг-ла белең эвес. Чүге дээрге хамаатының хууда шимчeves өнчүзү чер участогун анаа-ла хураап албас, ону боттандыраарда, хойлу-дүрүмнү база сагыр апаар. Чер участогун ооң ээзи чүге ажылгал шыдаваан чылдагааннарын тодарадып көөр апаар. Бир эвес ажылглаваанында чөптүг чылдагааннар чок болза, чер участогун хураап алыр дугайында шийтпирни тус чер эрге-чагырга органнары хүлээп алыр. Бир эвес чер участогунун ээзи ооң-биле чөпшээрешес болза, айтырыгны суд дамчыштыр шийтпирлээр. Бир эвес участоктуң ээзи бодунуң шимчeves өнчүзүндөн ойталап, ону хураап алырына чөпшээржир болза, чер участогун ажык садыглажышкын аргазы-биле өске хамаатыларга садып, ооң өрттээн садып турар ээзи алыр.

Бир эвес чер участогун ээзи боду чөптүг чылдагаан-

биле ажылгап шыдавас, ыңчалза-даа ээзи эрге-ажыындан ойталавас болза, ону өске хамаатының ажылгалына дугуржулга ёзуугаар халаска азы хөлезиге дамчыдып берип болур. Чер участогун ажылгалга алган хамааты ооң ажылгалы дээш хойлу-дүрүм мурнунга бүрүнү-биле харысалгалыг болур.

Ажылгал чок чер дугайында федералдыг хойлуноң кол сорулгазы чер участоктарының эзлерин харысалгага онаары эвес, хууда өнчүдө черниң ажылгалын экижидери деп хойлу-дүрүм болгаш чер ажылгалының талазы-биле специалистер демдегеп турар.

Бо федералдыг хойлу Тыва Республикада хууда шимчeves өнчүге хамааржыр чер участоктарының ажылгалын экижидеринге дорт суурларында болгаш дачаларда чеже чер участоктары ажылгал чок чыдары карактары-выска илдеңи-биле көскү. Ажылгал чок чер дугайында федералдыг хойлуно херек кырында күүседир дизе, республиканың тус чер эрге-чагыргалары, чер ажылгалының албан черлери элээн күженишкинниг ажылдаар апаар-дыр-ла.

/ Ш. ЛОПСАН.

| МАЛ-МАГАННЫ МАРКИРОВКАЛААРЫ |

Бүрүткетпеске, субсидия бербес

АЖЫЛ-АГЫЙЫНДА БАР АЗЫРАЛ МАЛ-МАГАННЫ ОЛАРНЫҢ ЭЭЛЕРИ
АЛБАН МАРКИРОВКАЛААР БОЛГАШ БҮРҮТКЭЭР ДУГАЙЫНДА № 221-ФХ
ФЕДЕРАЛДЫГ ХООЙЛУ 2023 ЧЫЛДЫҢ СЕНТЯБРЬ 1-ДЕН КУШТУГ АПАРГАН.

РФ-тиң Чазаның 2023 чылдың апрель 5-те үндүргөн 550 дугаарлыг доктаалында мал-маганны маркировкаларының болгаш бүрүткээринин чурумун тодаргайы-биле айыткан. Чижээлээрге, мыйыстыг бода болгаш чылгы малды, хаваннарны 2024 чылдың сентябрь 1-ден орай эвес, хой-өшкүнү 2026 чылдың сентябрь 1-ден орай эвес хуусаада маркировкалаан турар ужурлуг. Хууда ажил-агыйда мал-маганның чамдык чүзүнүн маркировкалап бүрүткээрин 1-2 чыл соңгаарладып каан.

Мал-маганны маркировкалары – хамыктың мурнунда оларның ээлеринин харыс-салгазы. Ону доктааткан чурум ёзугаар болгаш хуусаада күүсетпээни дээш олар административтик кеземчеге онаажып болур.

Азырал мал-маганны маркировкалары болгаш бүрүткээри ажил-агыйларның бүгү хевирлеринде мал-маганның кадының байдалын хайгаараарына, зооветеринарлыг хемчеглерни өй-шаанда ап чорударына дузалыг деп санап турар.

Россияның көдээ ажил-агый хайгаарал албанының Хакас болгаш Тыва республикалар талазы-биле эргелели бо регионнарда мал-маганның маркировказын канчаар чорудуп турарын доктаамал хайгаарып турар. Ветеринария албанының специалистери маркировкалап бүрүткөп алырынга бодунуң мал-маганын оларның ээзи белеткээр ужурлуг. Малга быжыглаар им-демдектерни (бирка) кожууннарның ветеринария албанындан садып алып, 1 бирканың өртөө 31 рубль.

100 баш шээр малга биркаларның өртөө 3100 рубль. Муниципалитет бүрүзүнге биркалар тускай штрих-кодтуг боор. Малды маркировкалап бүрүткээри белен эвес ажил дээрзи моон илдең-дир. Ону чорударына хойлу-дүрүмде көрдүнгөн ёзугаар боттарының хүлээлгелерин өй-шаанда күүсетпээни дээш мал-маганның хууда болгаш юридиктиг ээлери административтик харыс-салгага онаажып болур.

Малды маркировкалап бүрүткээринге Тываның эрге-чагыргазы деткимчени көргүскен. Республиканың бюджетинден 9 сая 500 муң рубль акшаны малдарга быжыглаар биркалар садып

алырынга тускайлап үндүргөн. Ол акшаны Ветеринария албаны кожууннарда мал-маган бажының сан аайы-биле үлээн.

2024 чылдың август айның эгезинде байдал-биле алырга, Россияның көдээ ажил-агый хайгаарал албанының «Хорриот» күрүнениң федералдыг информация системасында Тыва Республикада ниитизи-биле 226993 мал-маган бүрүткеттинген. Ол дээрже Тывада сан-түңү билдингир бода малдың 27 хуузу, хой-өшкүнүң 15 хуузу, хаваннарның 1 хуузу. Август айга чедир Тожу биле Мөңгүн-Тайга кожууннарда бода малдың бүрүткөли доозулган деп медээ Россияның көдээ ажил-агый хайгаарал албанының дыңнадыгыларында көстүп келген. Ээрин биле Тес-Хем кожууннарда малдың 90 хуузу бүрүткеттингенин, Тере-Хөл, Кызыл, Улуг-Хем, Барыын-Хемчик кожууннарда малдың чүгле 2 хуузу август айга чедир бүрүткеттингенин база ол медээлерде айыткан. «Каа-Хем» МУБ, Өвүрде «Торгалыг» МУБ дээш 11 көдээ кооперативтер малдың бүрүткөлин доосканын база дыңнадып турар.

Бода болгаш чылгы малды, хаваннарны маркировкалап бүрүткээрин 2024 чылдың сентябрь 1-де доозарын республиканың Ветеринария албаны планнап турар. Чогум-на бо хуусаада ол ажилды доозарын РФ-тиң Чазаның 2023 чылдың апрель 5-те үндүргөн 550 дугаарлыг доктаалында айыткан.

Россияның көдээ ажил-агый хайгаарал албанының «Хорриот» күрүнениң федералдыг информация системасына мал-маганын маркировкалап бүрүткээри көдээ бүдүрүлгелерге субси-

» Малды маркировкалап

бүрүткээринге Тываның эрге-чагыргазы деткимчени көргүскен. Республиканың бюджетинден 9 сая 500 муң рубль акшаны малдарга быжыглаар биркалар садып алырынга тускайлап үндүргөн.

дия деткимчезин көргүзериниң негелделеринин бирээзи апарган. Бүрүткеттинмээн малдың ээлери торгаар хемчеглер база РФ-тиң Чазаның 2023 чылдың апрель 5-те үндүргөн 550 дугаарлыг доктаалында көрдүнгөн.

Россияның көдээ ажил-агый хайгаарал албанының «Хорриот» күрүнениң федералдыг информация системасына маркировкалап бүрүткеттинмээн мал-маганның хууда болгаш юридиктиг ээлери оларның малының дугайында ветеринария документтерин кылдырып бээрин бо чылдың июнь 1-ден чепшээр-вес дужаалды үндүргенин республиканың Ветеринария албанының удуртулгазы массалыг информация чепсектери дамчыштыр дыңнаткан.

Үстүнде айыттыг хемчег малды маркировкалап бүрүткээр ажил Тывада улам шыңгырап турарының херечизи-дир.

Чаа эрги арга

«Чаа чүүл бүрүзү – уттундурган эрги чүүл» деп үлегер чугаа бар. Ооң утказы малды ванналарга эжиндирип, аарыглардан камгалаарына дортла хамаарылгалыг. Совет үеде мал чуур тускай оңгачалар колхоз, совхоз бүрүзүнге турган. Май, июнь айларда хой-өшкүнү кыргаан соонда, оларны дораан-на оңгачаларга чууру албан. Хой-өшкү дүже бербес, оларның буттары дүвүнге дээр-дегбес-ле хире ханы, дооразы ийи хой азы өшкү эштип эрте бээр хире кылдыр оңгачаны кылып каар. Аңаа малдың кеш аарыгларына удур эмнерни эзилдирер. Совет үеде оңгачаларга хой-өшкү чуур сугга креолин деп эм-таң шынарлыг суук бүдүмелди ажыглап турган болза, амгы шагда диазинон, аверсект дээш өске-даа бүдүмелдери оңгачаларда сугга эргизип холуп турар.

Малдың кодуру дээн ышкаш кештиң халдавырлыг аарыгларына, шаашкак, саргы дээш өске-даа хоралыг курттарга удур зооветеринарлыг профилактиктиг хемчеглерниң мал ажил-агыйларына эң бөдүүн болгаш дээштиг аргазы – оңгачаларга мал-маганны эжиндирип чууру.

Шээр мал чуурунун бөдүүн болгаш улуг чарыгдалдар чок аргазын катап ажыглаар талазы-биле ажилдар 2020 чылдан бээр кожууннарда эгелээн. Чөөн-Хемчик кожуунун девискээринде совет үеде октаттыг хой чуур оңгачаларны ол чылда септеп-селип эгелээн. Чыраа-Бажы, Ийме, Баян-Талада, Теве-Хая сумузунда Куржаангы дагның эдээнде дээш өске-даа черлерде оңгачаларны катап ажыгдалга киригеш, кыргылда соонда хой-өшкүнү чуп турар апарган.

Кызыл кожуунун Эрбек сумузу совет үеде-ле хөй хойлуг девискээрге санадып чораан. Экономиктиг сандараашкын чылдарында мал бажы эвээжээн. Амгы үеде Эрбекте малчын коданнар көвүдээн, чаа коданнар чыл санында немежип турар. Ынчангаш ол коданнарда хойларны кеш аарыгларындан баш бурунгаар камгалап, эм-таң холумактыг суглуг оңгачаларга чууру эргежок чугула апарган. «Кыштаг» төлевилелдин киржик-

чизи Белек Оюн Эрбектин Хавак-Кыры деп черде совхозтун кагдыгган хой чуур оңгачазын септээш, ону катап ажыгдалга киригеш.

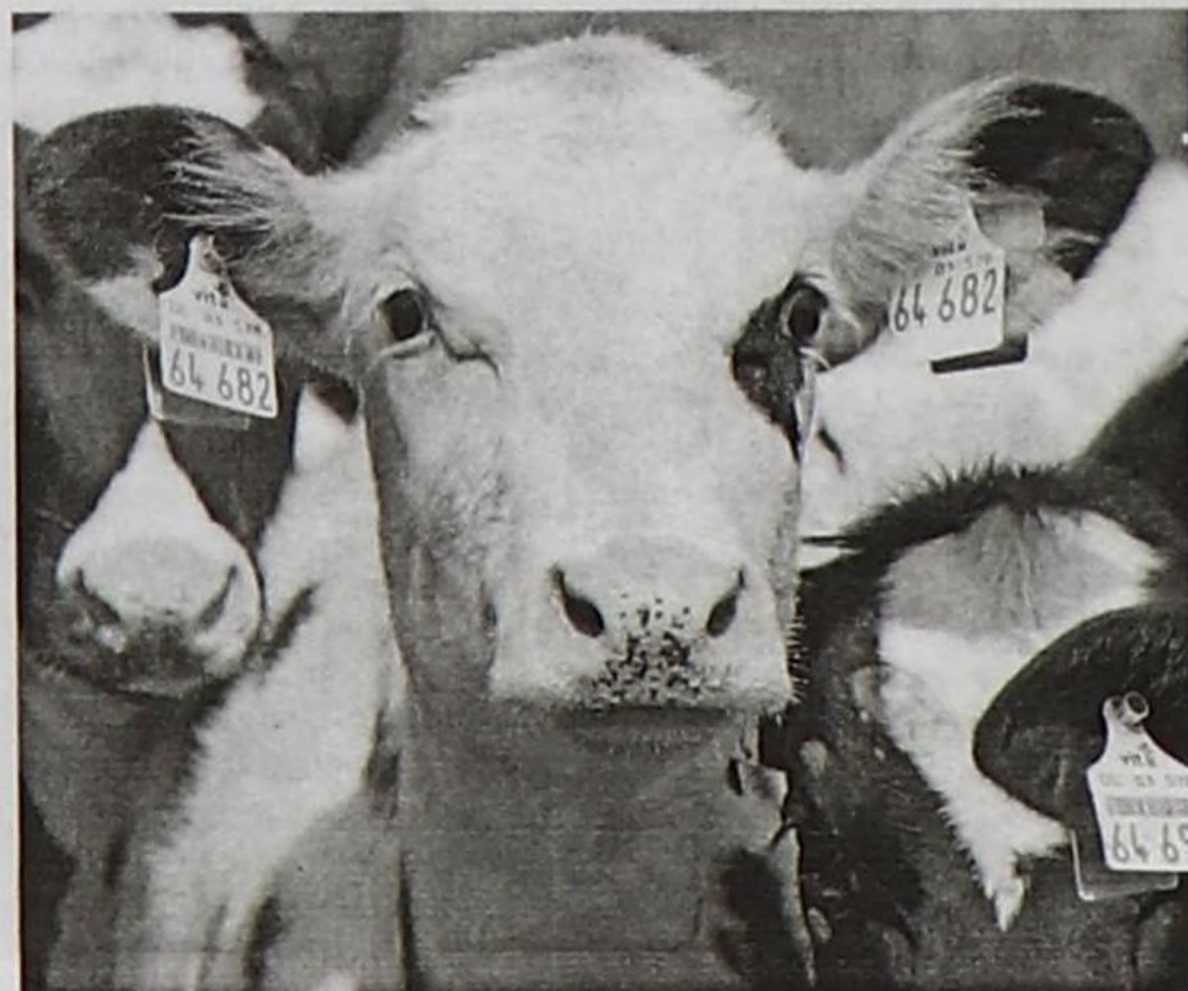
Республиканың өске-даа сумуларында мал чуур пунктуларны ажыдып турар. Бай-Тайга кожуунун Шуйда, Тээли суур чоогунда Кара-Тей деп черде хой чуур оңгачаларны ажыгдалга катап киригеш.

Сүт-Хөл кожуунун Манчүректин девискээринде хөй малды малчыннар чайлагалдып турар. Манчүректен Өреге-Хавак деп черде кагдыгган хой чуур оңгачаны 2021 чылда септээш, катап ажыглап эгелээн.

Бо 2024 чылда база бир ванна ажыттыгган. Чеди-Хөл кожуунун Ак-Тал суурнун ажил-ишчи чурттакчызы Чечен Ондар социал керээни чаргаш, хой-өшкү чуур ваннаны туткан.

Бии-Хем кожуунун Аржаан сумузу девискээринге кагдыгган хой чуур оңгачаны тус чер чагыргазының даргазы Екатерина Түлүштүн, сумунун мал эмчизи Аяна Маадыр-ооловнаның удуртулгазы-биле мал ажил-агыйлыг кижилер демнежип септээш, катап ажыгдалга киригеш. Аржаан биле Чкаловка суурларда хууда мал-маганның өг-бүлелер, сумуда тараачын болгаш фермер ажил-агыйлар бо мал чуур черге шээр малын дөрт чыл улаштыр чуп, мал-маганын халдавырлыг кеш аарыгларындан болгаш саргыдан камгалап турарлар. Бии-Хем кожуунун Аржаан сумунун мал ажил-агыйлыг чурттакчылары бо чайын база хой-өшкүнү кыргаш, ооң соонда ваннага чугган.

Сөөлгү үеде республиканың девискээринде саргы дыка көвүдээн. Мал-маганны чүгле малчыннар эвес, суурларның чурттакчылары элээн хөйү-биле азырап өстүрүп турар апарганда, чүгле мал-маганга эвес, кижилерге база саргы дыка айылдыг апарган. Одарлардан аалче кирген мал-маган дамчыштыр саргылар кижилерге халдап турар. Шээр малдың чуулдазы – хоралыг саргылардан кижилерни камгалаар аргаларның бирээзи. Шээр мал чуур оңгачаларны катап септеп, ажыгдалга кирип турары республикада мал-маган көвүдөп, малчыннарның мал-маганның кадыкшылына улам кичээнгейлиг апарганының херечизи.

/ Арынны Ш. МОҢГУШ белеткээн.

Чуруктарны социал четкилерден хоолгалаан.

Демниг сааскан теке тудуп чиир

Чырык чер кырында эң-не улуг халаптарның бирээзи – өрт. Сөөлгү айларда агаар-бойдустун эмин эрттир изип, каңнааны-биле республика девискээринде өрт айылы алдырар арга чок апарган.

/ В. Сырат.

Эрткен дыштаныр хонуктарда Таңды сынында өрт хөрлээлээш, тайга эдээнде турар Бай-Хаак, Дүрген, Сосновка сумуларының чурттакчыларына айыылды тургузуп, чоннуң сагыш-сеткилинге дүвүрелди оттурупканын интернет четкизинде бижип, чуруктар болгаш видеоларны салып турду.

Август 19-та "Тыва медиа-бөлүктүн" корреспонденттери болгаш тырттырар бөлүү Кызыл хоорайдан Таңдыже айттаныптывыс. Таңды кожуннуң девискээринче чоокшулап келиргеле, ышсыг чыт думчукка хап кээр болду. Барган дораан, Таңды кожуннуң чагырга даргазының хүлээлгезин күүседип турар Владимир Сырат-биле чугаалаштывыс.

"Дүүн кончуг изиг хүнде берге байдалга турдувус. А бөгүн агаар-бойдус боду биске дуза болуп, чаашкын чаай берди. Чаашкын ам-даа улам чылаан болза, деп күзеливис-ле ол. Чүге дээрге агаар-бойдус шак мындыг байдалга турда, өрт өжүреринге эптиг. Таңдыжылар ыштан шылай берген. Чаңгыс-ла нарын айтырыг – Дүрген, Сосновка талазында өрт 1,5 километр суурже чоокшулап келгени. Өрт өжүрер

дээш, келген өртчүлерге, эки турачыларга четтиргенивисти таңдыжыларның өмүнээзинден илередип тур бис" – деп, Владимир Сырат чугаалады.

Август 16-дан эгелээш-ле, 100 ажыг барык 200 хире кижилер өрттү өжүрүп турар. Дүрген сумузунга өрт өжүрүкчүлериң чемгерер талазы-биле штаб тургустунган. Август 18-тиң хүнүнден эгелээш, Бай-Хаак сумузунда база штаб немей ажылдап эгелээн. Бай-Хаактың-даа, Дүргенниң-даа штавынга өрт өжүрер дээш келген эки турачылар бүрүткедип турар. ОБЯ-ның ТР талазы-биле кол удуртулгазындан 47 кижилер аңгы-аңгы кожуннардан келген. Тываның Арга-арыг болгаш бойдус яамызындан 20 ажыг, ТР-ниң күрүне камгалалы болгаш онза байдалдар агентилелинден 15 өртчүлөр хаара туттунган.

ТР-ниң Кадык камгалалы база Күш-ажыл болгаш социал политика яамылары эмнелгеге чыткан аарыг кижилерге база Дүрген сумузунда хоочуннар бажыңында чыдар хамаатыларга эптиг байдалдарны тургузар аргаларны өөренип көргөш, хемчээл алган.

"Бо хүннерде Таңды кожуннуң девискээринде 6 өрт болуп турар. Оларның аразында чонга эң-не улуг айыыл тургузуп болгу дег өрт Сосновка биле Бай-Хаак сумуларының чоогунда. Ынаар улуг кичээнгеи мөөңнедвис. Өрт өжүрер дээш, эки турачы дружиналар кээп турары өөрүнчүг-дүр. Даң бажындан эгелээш, бөлүктөр тайгаже үнүп эгеледи. Ам-даа өрт өжүрер дээн күзелдиг хамаатылар бүрүткедип кээп тур. Кожуннарда ам-даа 6 бөлүктү манап тур бис. Кончуг изиг хүннер турганы-биле өрт өөскээн. Изиг хүнде хып чыткан черни казып-казып, өжүрүп кааш, эртенинде баарга, ол чер база катап хыва берген болур чорду. Изиг халыында өрт өжүрери кончуг берге" – деп, Тываның арга-арыг болгаш бойдус сайыдының хүлээлгезин күүседип турар Григорий Он-

/ О. Саяты.

дар тайылбырлады.

"Суурларның чурттакчы чонун айыылдан камгалаары-биле өртке удур албан черлери Таңдының девискээринде чедип келген. 270 га черде өрттү өжүрери-биле 200 ажыг кижилер, 32 техника ажылдап турар" – деп, ОБЯ-ның Тыва Республикада эргелелиниң парлалга албанының даргазы Луиза Намчыл медегледи.

"6.00 шактан тура-ла ажылдап эгелээр-дир бис. Улуг ыяштар-даа, чадаң ыяштар-даа хөй, шыргай арга болгаш өрттени бээрге, өжүрери дыка нарын апар. Хадый бээрге, өртчүлериң амы-тынынга база айыылды тургузар. Чаашкын биске дыка улуг дуза болду. Ону ажылдап дүрген-дүрген ажылдаар болзувусса эки деп билип тур бис" – деп, ТР-ниң Арга-арыг яамызының консультанты Олег Саяты чугаалады.

/ Сосновка ортумаа школазының башкылары.

Төрзөн чуртувустун аңгы-аңгы булуңнарында улуг өрттерниң болуп, каттооруктуг, бай-байлак тайгатаңдыларывыс өрттенип турарын көргөш, өрт өжүрер дээш, идепкейлии-биле келген эки турачылар бары өөрүнчүг. "Чоннуң оолдары" болгаш "Демниг Тыва" деп хөй-ниити шимчээшкениниң кежигүнү болур аныяк оолдар боттары Таңды кожунга четкеш, бүрүткекеш, өрт өжүрүп кирипкен. Роллан Ооржак, Владлен Ооржак, Сайдаш Моңгуш оларның удуртулгазы-биле кончуг демниг ажылдап турар болду.

"Өрттенип турар чер улаштыр калбарбазын дээш, ону доза хооргал оңгар казып тур бис. Бодувустун болгаш сагыш аарып чоруур чонувустун чыып берген акша-тегерии-биле аш-чем садып алгаш келдвис. Аңаап-даа чорааш, каттап, тооруктап-даа чорааш, тайга-таңдывыска хумагалыг болуулунар, чонум!" – деп, ТШО киржикчизи Владлен Ооржак чонга кыйгырыгны салды.

Дүрген сумузунда штабка баарывыска, тус черниң чурттакчызы Зоя Оюн хүүректер болгаш өртчү кижиниң чүктеп алгаш чоруур дериг-херекселин садып эккелгеш, хүлээдип тур.

"Эмчи уруувус Ямалда чурттап турар. Уруувустун дилээ-биле Тываның-даа, Россияның-даа аңгы-аңгы булуңнарында чурттап турар блогерлер акша чыгаш, меңээ хүлээтти. Ниитизи-биле 140 муң акша чорудупкан чүве. Өрт өжүрер дериг-херекселдер, хүүректер, аш-чем дээш чугула херек чүүлдерни садып эккелгеш, хүлээткеним бо" – деп, Таңды кожуннуң Дүрген сумузунуң хоочуну Зоя Оюн тайылбырлады.

Дүрген сумузунуң культура одаанда өртчүлөргө чем белеткеп турар. Ол хүн Сосновка ортумаа школазының башкыларының ээлчээ болду.

Сосновка ортумаа школазының башкылары Валентина Чүлдүмнүн медеглээни-биле алырга, барык 300 кижиге эртенги, дүшшеки, кежээки чемни белеткеп турарлар.

"Сосновкада чурттап чоруур мен. Алдын Таңдывыс

өрттени бээрге, дыка-ла муңгаранчыг чүве болду. Тайгадан сарыг ыш үнүп, кызыл чалбыыш көстүп эгелээрге, коротканымдан ыглап маңнап турдум. Чараш тайгавыс эргилдир өрттенип ышка-жыл. Уургайлыг аржаанынга эмненип турумда, өрттенип эгелээрге-ле, коргуп эгелээш, мынчага чедир коргуушкунда

/ В. Чүлдүм.

/ Н. Оюн.

чурттап турарым бо. Аң-мең-даа ыглажып тур боор. Сумунуң арат чону улуг-биче чок доозазы муңгаралда, ыглажып турар" – деп, Сосновка ортумаа школазының башкысы Наталья Оюн чугаалады.

"Демниг сааскан теке тудуп чиир" деп үлегер домакта дег, демни-биле өрттү өжүрүп эгелээрге, оран-таңды-даа болза деткип, чаашкынны чоруткан-дыр.

/ Айдың ОНДАР.

Ада ТЮЛЮШТУҢ тырттырган чуруктары.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-биле
шаңнаарының дугайында

Тыва Республиканың социал-экономиктиг
хөгжүлдезинге кириген үлүг-хуузу болгаш хей чыл-
дарда үре-түңнелдиг ак сеткилдиг ажылы дээш

**ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ «ШЫЛГАРАҢГАЙ
КҮШ-АЖЫЛ ДЭЭШ» деп медалы-биле**

Каа-Хем кожуунунун муниципалдыг албанының
хоочуну Вячеслав Иванович ГУСЕВТИ;

Өөредилге адырынга хей чылдарда ак сеткилдиг
ажылы дээш

**ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ «ШЫЛГАРАҢГАЙ
КҮШ-АЖЫЛ ДЭЭШ» деп медалы-биле**

Тыва Республиканың Каа-Хем кожуунунун Сарыг-
Сеп суурда Ю.А. Гагарин аттыг 1 дугаар ниити-билиг
ортумак школазында орус дыл болгаш литерату-
ра башкызы Светлана Федоровна СЕРЭЭДАРНЫ
шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай

2024 чылдың июль 12 № 177

Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-биле
шаңнаарының дугайында

Массалыг информация чепсектеринин хөгжүл-
дезинге кириген үлүг-хуузу болгаш хей чылдарда ак
сеткилдиг ажылы дээш

**«ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ АЛДАРЛЫГ ЖУРНА-
ЛИЗИ» хүндүлүг атты**

«Күрүнениң телерадиодамчыдылга компаниязы»
федералдыг бүдүрүлгениң телевидение албанының
программалар башкарыкчызы Дарый Юрьевна ХО-
МУШКУГА;

Хей чылдарда ак сеткилдиг ажылы болгаш үре-
түңнелдиг хей-ниитижи ажил-чорудулгазы дээш

**«ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ АЛДАРЛЫГ АЖЫЛ-
ДАКЧЫЗЫ» хүндүлүг атты**

«Россияның почтазы» АН-ниң Тыва Республикада
федералдыг харылзаа эргелелиниң директору Влади-
мир Петрович РЕВЕНКОГА тыпсыр.

Мал ажилдың хөгжүлдезинге кириген үлүг-хуузу
болгаш хей чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш

**«ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ АЛДАРЛЫГ МАЛЧЫ-
НЫ» хүндүлүг атты**

Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунунун Чаа-Хөл
сумузунда дузалал ажил-агыйының удуртукчузу Дукар-
оол Донгакович МАСКЫР-ООЛГА;

Тыва Республиканың Сүт-Хөл кожуунунун Кызыл-
Тайга сумузунда тараачын (фермер) ажил-агыйының
баштыңы Буян Шойдаевич ОНДАРГА;

Тыва Республиканың Сүт-Хөл кожуунунун Ал-
дан-Маадыр сумузунда тараачын (фермер) ажил-
агыйының баштыңы Эрес Бопуякович ООРЖАККА;

Тыва Республиканың Бай-Тайга кожуунунун Шуй
сумузунда тараачын (фермер) ажил-агыйының удур-
тукчузу Адыг-оол Өнүгүевич САЛЧАККА;

Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунунун Чаа-Хөл
сумузунда хууда дузалал ажил-агыйының баштыңы
Вера Анай-ооловна УНДУНГА;

Тыва Республиканың Мөңгүн-Тайга кожуунунун
Мугур-Аксы сумузунда тараачын (фермер) ажил-
агыйының баштыңы Байлак Багай-оолович ХЕР-
ТЕККЕ тыпсыр.

Көдээ ажил-агый хөгжүлдезинге кириген үлүг-
хуузу болгаш хей чылдарда ак сеткилдиг ажылы
дээш

**«ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ КӨДЭЭ АЖЫЛ-
АГЫЙЫНЫҢ АЛДАРЛЫГ АЖЫЛДАКЧЫЗЫ»**

хүндүлүг атты

Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунунун Чаа-Хөл
сумузунда хууда дузалал ажил-агыйының баштыңы
Михаил Антонович МЕЖЕКЕЙГЕ;

Тыва Республиканың Улуг-Хем кожуунунун Арыг-
Үзүү сумузунда күрүнениң «Оргадай» хереглекчи-
лер кооперативинин даргазы Эрес Лопсанчапович
МАНДАН-ООЛГА;

көдээ ажил-агыйының хоочуну Кызыл Николае-
вич СЕРЖИГЕ тыпсыр.

Тыва Республиканың чылгы ажил-агыйының
хөгжүлдезинге көскү үлүг-хуузу дээш

**«ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ АЛДАРЛЫГ ЧЫЛГЫ-
ЧЫЗЫ» хүндүлүг атты**

Тыва Республиканың Өвүр кожуунунун Дус-Даг
сумузунда тараачын (фермер) ажил-агыйының
баштыңы Чонар-Даш Ортун-оолович КУУЛАРГА;

Тыва Республиканың Кызыл кожуунунун Черби
сумузунда тараачын (фермер) ажил-агыйының
баштыңы Олег Тараачынович МОНГУШКА;

Тыва Республиканың Чөөн-Хемчик кожуунунун
Чадаана хоорайда хууда дузалал ажил-агыйының
баштыңы Виктор Белек-оолович ХОМУШКУГА тып-
сыр.

Массалыг информация чепсектеринин
хөгжүлдезинге кириген үлүг-хуузу болгаш хей чыл-
дарда ак сеткилдиг ажылы дээш

**«ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ АЛДАРЛЫГ АЖЫЛ-
ДАКЧЫЗЫ» хүндүлүг атты**

«Тывамедиабөлүк» Парлалга бажыңы" албан че-
ринде «Тувинская правда» солунунун редакциязының
корреспондентизи Ирина Борисовна КАЧАНГА тып-
сыр.

Массалыг информация чепсектеринин
хөгжүлдезинге кириген үлүг-хуузу, бедик мерге-
жилди болгаш хей чылдарда ак сеткилдиг ажылы
дээш

**ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ «ШЫЛГАРАҢГАЙ
КҮШ-АЖЫЛ ДЭЭШ» деп медалы-биле**

«Тывамедиабөлүк» Парлалга бажыңы" албан че-
ринде «Тувинская правда» солунунун редакциязының
улуг корреспондентизи Марина Монгушевна КЕНИН-
ЛОПСАННЫ шаңнаар.

Тыва Республиканың чылгы ажил-агыйының
хөгжүлдезинге көскү үлүг-хуузу болгаш хей чылдарда
ак сеткилдиг ажылы дээш

**ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ «ШЫЛГАРАҢГАЙ
КҮШ-АЖЫЛ ДЭЭШ» деп медалы-биле**

күрүнениң «Дамды» көдээ ажил-агый бүдүрүлге
кооперативинин даргазы Андрей Дартанович
ОНДАРНЫ шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай

2024 чылдың июль 17 № 179

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел
бжиин-биле шаңнаарының дугайында

Албан-хүлээлгелерин ак сеткилдиг болгаш үре-
түңнелдиг күүсеткени дээш

**ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ
хүндүлел бжиин-биле**

Тыва Республиканың Спорт яамызының эрге-
хоойлу, кадр, организастыг болгаш экономиктиг
хандырылга килдизинин консультантызы Самира
Сергеевна НАСИПОВАНЫ шаңнаар.

Өөредилге адырынга хей чылдарда ак сеткилдиг
ажылы дээш

**ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ
хүндүлел бжиин-биле**

Бай-Тайга кожуунунун Тээли суурда «Белек»
уруглар садының кудумчу аштакчызы Валентина
Каадыровна ИРГИТТИ;

Бай-Тайга кожуунунун Тээли суурда «Белек»
уруглар садының кижизидикчизи Сайлык Кирововна
НАМДАКТИ;

өөредилгениң хоочуну Марина Бодааевна САЛ-
ЧАКТИ;

Тыва Республиканың Өөредилге яамызының "На-
ционал школаны хөгжүдөр институттун" эртем секре-
тары Алимаа Хензиг-ооловна ХЕРЕЛДИ шаңнаар.

Культура болгаш уран чүүлдүн адырынга хей чыл-
дарда ак сеткилдиг ажылы дээш

**ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ
хүндүлел бжиин-биле**

Кызыл хоорайның культура төвүнде уран тургу-
зуглар кезээниң эргелекчизи Аюхан Сергеевич
КОЛДУ шаңнаар.

Көдээ ажил-агый адырынга хей чылдарда ак сет-
килдиг ажылы дээш

**ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ
хүндүлел бжиин-биле**

«Тыва Республиканың ветеринария төвү» бюджет
албан черинде мал эмчизи Яна Васильевна МАН-
ЧЫННЫ;

Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунунун Чаа-Хөл
сумузунда хууда дузалал ажил-агыйының баштыңы
Кара-Кыс Сергеевна ШӨМБҮЛДҮ;

Тыва Республиканың Тере-Хөл кожуунунун Шынаа
сумузунда хууда дузалал ажил-агыйының баштыңы
Чойгана Седиповна ШИМИТТИ;

Тыва Республиканың Улуг-Хем кожуунунун Чоду-
раа сумузунда дузалал ажил-агыйының баштыңы
Виктор Донгакович ЭРТИНЕНИ шаңнаар.

Массалыг информация чепсектеринин
хөгжүлдезинге кириген үлүг-хуузу болгаш хей чыл-
дарда ак сеткилдиг ажылы дээш

**ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ
хүндүлел бжиин-биле**

«Тувинская правда» солунунун редакциязының
өрүлгө оператору Юнона Тадар-ооловна ЧООДУНУ
шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай

2024 чылдың июль 17 № 180

Тыва Арат Республиканың тургустунганындан
бээр 100 чыл оюнуң юбилейлиг медалы-биле

шаңнаарының дугайында

Көдээ ажил-агый адырынга үре-түңнелдиг ажылы
дээш

ТЫВА АРАТ РЕСПУБЛИКАНЫҢ 100 ЧЫЛ
ОЮНУҢ ЮБИЛЕЙЛИГ медалы-биле

Тыва Республиканың Тес-Хем кожуунда
Чыргалаңды сумузунун көдээ чагырга черинин дарга-
зы Менди Сириповна САМДАРАКТИ шаңнаар.

Гуманитарлыг эртемнериниң адырынга тыва-моол
харылзааларны хөгжүдөргө база быжыглаарын-
га кириген үлүг-хуузу, хей чылдарда үре-түңнелдиг
ажылы дээш

**ТЫВА АРАТ РЕСПУБЛИКАНЫҢ 100 ЧЫЛ
ОЮНУҢ ЮБИЛЕЙЛИГ деп медалы-биле**

тыва-моол сөзүлүктүн авторун болгаш чыыкчызы
Дорлиг ЦЭДЭВТИ шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай

2024 чылдың июль 17 № 181

Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-биле
шаңнаарының дугайында

Мал ажил-агыйының хөгжүлдезинге кириген үлүг-
хуузу болгаш хей чылдарда үре-түңнелдиг ажылы
дээш

**«ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ АЛДАРЛЫГ МАЛЧЫ-
НЫ» хүндүлүг атты**

«Лидер-М» КХН-ниң чиңгине директору, Тыва
Республиканың Бии-Хем кожуунунун Туран хоорайда
хууда дузалал ажил-агыйының баштыңы Сергей
Иванович МЕРЗЛИКИНГЕ тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай

2024 чылдың июль 17 № 182

Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-биле
шаңнаарының дугайында

Хей чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш

**«ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ АЛДАРЛЫГ АЖЫЛ-
ДАКЧЫЗЫ» хүндүлүг атты**

Тыва Республиканың Баштыңының
Администрациязының болгаш Тыва Республиканың
Чазак Аппаратының контроль эргелелиниң инспекто-
ру (килдис эргелекчизи) Таана Доржуевна БАЛДАЙ-
ООЛГА тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай

2024 чылдың июль 25 № 191

Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-биле
шаңнаарының дугайында

Бедик спортчу чедишкени, спортчуларны
белеткээринге үлүг-хуузу дээш

**«ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ АЛДАРЛЫГ ТРЕНЕ-
РИ» хүндүлүг атты**

Спорттун хоочуну Сергей Кууларович МАР-
ТЫНАГА;

Олимпийжи курлавырлар училищезинин
(техникумунун) тренер башкызы Мergen Чылбааевич
ООРЖАККА тыпсыр.

Тыва Республиканың күш-культуразының болгаш
спорттун хөгжүлдезинге кириген үлүг-хуузу база хей
чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш

**«ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ МУРНУНГА АЧЫ-ХА-
ВЫАЗЫ ДЭЭШ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ**

Красноярск хоорайдан тренер башкы, спорттун
хоочуну Сергей Сергеевич ВИТКОВСКИЙНИ
шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай

2024 чылдың июль 31 № 198

Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-биле
шаңнаарының дугайында

Культураның болгаш уран чүүлдүн сайзыралыга
кириген үлүг-хуузу болгаш хей чылдарда ак сеткил-
диг ажылы дээш

**«ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ АЛДАРЛЫГ АРТИ-
ЗИ» хүндүлүг атты**

К.Б. Ондар аттыг үндезин тыва культура төвүнүн
директору Игорь Михайлович КӨШКЕНДЕЙГЕ;

Культураның болгаш уран чүүлдүн сайзыралыга
кириген үлүг-хуузу болгаш хей чылдарда ак сеткил-
диг ажылы дээш

**«ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ УЛУСТУҢ АРТИЗИ»
хүндүлүг атты**

К.Б. Ондар аттыг үндезин тыва культура төвүнүн
өөредилге-методиктиг килдизинин специализи
Андрей Алдын-оолович МОНГУШКА тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай

2024 чылдың август 2 № 204

2024
чылдың
сентябрь 8 –
бадылааш-
кын хүнү

Тыва
Республиканың
Дээди Хуралының
(парламентизиниң)
дөрткү
чыыжының
депутаттарының
соңгулдалары

8 сентября 2024 г. выборы депутатов
Верховного Хурала (парламента) Республики Тыва

ТЫВА ЛДПР

Плечом к плечу за нашу Победу!

Халас үндезинге парлаан.

ЕДИНАЯ РОССИЯ

**Сергей
УЮСОВ** КОМАНДА
ЕДИНСТВО
РЕЗУЛЬТАТ

ЗАПАДНЫЙ ОДНОМАНДАТНЫЙ ИЗБИРАТЕЛЬНЫЙ ОКРУГ № 2

Халас үндезинге парлаан.

ЕДИНАЯ РОССИЯ

**Байбек
МОНГУШ** КОМАНДА
ЕДИНСТВО
РЕЗУЛЬТАТ

ДЗУН-ХЕМЧИКСКИЙ ОДНОМАНДАТНЫЙ ИЗБИРАТЕЛЬНЫЙ ОКРУГ № 9

Халас үндезинге парлаан.

ЕДИНАЯ РОССИЯ

**Эрес
ХУУРАК** КОМАНДА
ЕДИНСТВО
РЕЗУЛЬТАТ

ТАНДИНСКИЙ ОДНОМАНДАТНЫЙ ИЗБИРАТЕЛЬНЫЙ ОКРУГ № 13

Халас үндезинге парлаан.

| ЧАГААЛАР АРАЗЫНДАН |

Чылгы мал база аржааннаар

Дус-Хөлге эмненип келген арат-чон чылгы малдың аржааннап турарын элдеп-синип сонуургап көргөннер. Аъттар дүш үезинде шуужуп келгеш, хөл кыдыында үнүп чыдар аржаанны аажок амданнанып ижерлер. Оон бичии болгаш өл малгашка аңдаштанып чыткылаар-даа. Моон алгаш көөрге, чылгы мал угаанныг хире. Хөлдүн эм-дом шынарлыг аржаан суглары ажыктыг чүве-дир деп биле берген-нер-даа чадавас.

Чогу Тываның даглыг черлериниң малдары арыг кылаң суун

ижип, эм оъттарын казып чип чораанын көрген болгаш, билир мен. Ажыг, дустуг аржаан ижип турар чылгы малды көрбээним шын. Аът анаа звес угаанныг мал. Ол дээрге үе-дүптен бээр тыва кижиниң чалгын-чакпазы, чарылбас хөлгези, дайын-чаага-даа киржип чораан. Амгы чээрби векте безин, аът солуттунмас болуп артканын билир бис.

Шаг шаандан бээр тыва чоннуң аас чогаалында, тоолдарда, үлегер домактарда аътты аажок угаанныг, эззиниң эргелиг эжи, берге үеде (тоолдарда) ээзи-биле кижиги ышкаш чугаалажып,

арга-сүмезин берип турар кылдыр көргүскен.

Утказы ханы мындыг үлегер домак бар болгай: "Аът бажынче хакпас! Аът бажынче кагарга, адаң бажынче хаканы ышкаш болур!" Моон утказы дыка ханы-дир ийин. Ынчан-гаш делегейде кайда-даа чок тыва уксаалыг чылгы малы-высты камгалап карактап, ооң баш санын өстүрүп көвүдөдип, өске уксаалыг аъттар-биле хайнакташтырбас болза эки. Тыва малдың бойдустан чаяаттыганы шыдамык чоруу-биле Сүбөдей маадыр чер делегейини тиилеп ап, чагырып чораан-на болгай.

Тыва мал аал-коданын кагбас. Аажок чаныган, орук часлас. Аът кулаа безин көзүлбес караңгыда дүне салыптарга, оруун часпайн, аалынга ол-ла дүне чанып келир. Тыва чылгы малдың

чүве эндевес угааннын, чер-чуртунга ынааның дугайында бадыткалы кылдыр шагда бир солунга номчаан чүүлүмнү кирип көрейн. Кадыг-берге дайын үезинде, 1941–1945 чылдарда тыва араттар фронтуга дуза кылдыр хөй аъттарын берген. Ол тыва малдар Саян сыннарын ажып бар чыда, төрзэн Тывазынче хая көрнүп, киштежип бар чытканнар. Олар аал-коданы, ээзи-биле чарлып, байырла-

жып кааны ол боор. Ону кижиги номчааш, баары ажып, карак чажы сыстып кээр.

Тываның кожуун бүрүзүнде аржааннарывыс бар-ла болгай. Чылгы малывысты, шынап-ла, аржааннадып көрзүвүссө кандыгыл. А Таңды кожуунда Дус-Хөлде чылгы мал аржааннап турар ышкажыл.

/ Александр ООРЖАК,
журналист, күш-ажылдың хоочуну.

НОВОЕ ВРЕМЯ. НОВЫЕ ЛЮДИ

Халас үндезинге парлаан.

| ЭРГЕ-ХООЙЛУ |

Прокуратураның негелделери-биле

Республиканың прокуратура органнарының киржилгезиниң түңнелинде албан-организацияларда хоойлу-дүрүм хажыдышкыннарын чайладып, хоойлу-дүрүмнүң негелделерин үрзэн хамаатыларга кеземче херектерин онаап турар.

Күрүнөдөн социал хандырылга талазы-биле ооң эрге-ажыктарын Бии-Хем кожууннуң чагыргазы хажыдып турарының дугайында хомудал билдиришкенин тус черниң чурттакчызы кожууннуң прокуратуразынче кириген. Хамаатының билдиришкенинде бижээн хомудалдарны прокуратураның ажылдакчылары хынап көргөн түңнелинде, тус черниң чагыргазы инвалид ажы-төлдү азырап өстүрүп турар өг-бүлениң социал хандырылганын күүсетпээни илереттинген. Бо өг-бүлө чуртталга бажыңын алырының ээлчээнде 2022 чылдан бээр турар. Ынчалза-даа ол өг-бүлени чуртталга шөлү-биле хандырбаан болган. Инвалид уруглуг өг-бүлени кожууннуң чагыргазы чуртталга шөлү-биле социал керээ ёзугаар

хандырап дугайында билдиришкенин Бии-Хемниң прокуратуразы судче кириген. Прокуратураның негелдезин суд чөптүг деп хүлээп көргөш, инвалид уруглуг өг-бүлени чуртталга шөлү-биле дарый хандыраарын тус черниң чагыргазына хүлээндирген. Судтуң шиитпирин кожууннуң чагыргазы күүседип, өг-бүлени социал чуртталга шөлү-биле дарый хандырган.

Республиканың прокуратура органнары кадык камгалал болгаш социал албан черлерин, ол ышкаш аптекаларны хынап, оларда эмнерниң бар азы чогуунуң дугайында медээлерниң шын-мегезин тодараткан. Бо албан черлери эмнер шимчээшкinnerиниң күрүнениң федералдыг мониторинг системазынче эмнерниң бар азы чогуунуң дугайында медээлерни өй-шаанда кирибейн турганы илерзэн. Ооң уржунда кадык камгалалының болгаш социал албан черлеринде, ол ышкаш аптекаларда херек кырында чок эмнер күрүнениң федералдыг мониторинг системазына бар кылдыр меге көргүстүнүп турган.

Прокуратура органна-

рының негелдези-биле эмнер шимчээшкinnerиниң күрүнениң федералдыг мониторинг системазына кадык камгалалының болгаш социал албан черлеринде, ол ышкаш аптекаларда бар кылдыр көстүп турган эмнерни ол системадан үндүр бижээн.

Эмнелгелер, аптекалар дээш эмнер ажылгалалына, оларны садып-саарарына хамаарылгалыг албан черлериниң ажылдакчыларының эмнер шимчээшкinnerиниң күрүнениң федералдыг мониторинг системазына шын звес медээлерни кирип турганы эмнерни өй-шаанда садып алырына, курлавырлаарына шаптыктыг болуп турган.

Ындыг чүүлдерни моон соңгаар болдурбас сорулга-биле үстүндө аттары үнген организацияларның удуртукчуларына сагындырылганы прокуратура органнары берген. 20 удуртукчуга административтиг харысалганы онааган, оларны ниитизи-биле 90 муң рубль түңнүг акшага торгаан.

Бюджет акшазын улуг хем-

чээлдиг оорлап самчыгдааны дээш Сайгарлыкчы чорукту деткиир фондунуң директорунга ажылдап турган хамаатыны 4 чылга хосталгазын казып шииткен.

2016 чылдың май — 2018 чылдың ноябрь ай дургузунда үеде ол хамааты 1 сая рубль акшаны Сайгарлыкчы чорукту деткиир фондунуң бюджетинден бодунуң акша-хөреңгизи кылдыр халаска шилчидип алган. Оон аңгыда, 2017 чылдың август айда 700 муң рубльди бодунуң акшазы кылдыр «хуулдурган».

Бирги инстанцияның суду бо үүлгедиглерни чиик кем-херек деп үнелеп, оор кижини шенелдеге хосталгазын казып шииткен. Тыва Республиканың Дээди суду бирги инстанцияның судунуң шиитпирин хоойлуга дүүшпес деп санааш, хамаатыны чүгле самчыгдакчы чорукка буруудадып, албадалдыг ажылдарга шииткен.

Тыва Республиканың прокурору ТР-ниң Дээди судунуң ыңдыг шииткели-биле чөпшээрешпейн, Ниити юрисдикцияның сески кассация судунче хомудалды кирирге, ук херекти сайгаргаш, ону судка катап көөр кылдыр чоруткан.

2024 чылдың июль 26-да херекти Тыва Республиканың Дээди судунуң коллегиязы катап сайгарып көргөш, Сайгарлыкчы чорукту деткиир фондунуң директорунга ажылдап турган хамаатының хосталгазын 4 чылга казып шииткен. Самчыгдакчы дарга кеземче херзэн ниити режимниң эдип-чазаар колониязынга эрттирер.

Самчыгдалдан когаралды шииттирген хамааты херек кырында эгидери Тыва Республиканың прокуратуразының шыңгыы хыналдазында.

/ ТР-ниң прокуратуразының медээлеринден.

Чүрек — кадык амыдыралдың үндезини

Чүрек-дамыр аарыглары — делегейде база бир нептереңгей болгаш айыылдыг аарыгларның бирээзи. ТР-ниң Хөй-ниитиниң кадыкшылга төвүнүн специалистери ук аарыгларны болдурбазы-биле сагыыр дүрүмнерни тайылбырлаан.

Чүрек кижиниң организмде эң-не кол орган. Чүрек-дамыр системаның байдалындан кижиниң кадыкшылы болгаш назынының хемчээли хамааржыр. Ынчангаш аныяндан тура чүрзэн камнап, чүректи болгаш дамырларны кадаглап арттырынга дузалаар бөдүүн дүрүмнерни сагыыры чугула.

Ук аарыгларны болдурбазы-биле мага-боттун деңзизин, хан базыышкынын, ханда глюкоза болгаш холестеринниң хемчээлин доктаамал хыналдага алыры чугула. Кадык кижиниң организмге неделяда 150 минутаан эвээш звес шимчээшкн хергелетинип турар. Семирири дээрже чүрек-дамыр аарыгларының тыптыр база бир чылдагааны.

Кижилерниң амы-тынындан чарлып турарының чылдагааннарының бир дугаарында чүрек-дамыр аарыглары чоруп турар. Хөй кезинде ону амыдыралының чурумун өскертип, багай чаңылдардан адырып тургаш, ук аарыгларны болдурбайн барып болур.

Тоорук, балык аймаан, авокадо, оливки үзүн чемге ажыглап, доктаамал чип турар болза эки. Чемге каар дустун хемчээлин бир хонукта 3—5 граммдан көвүдетпес. Витаминнер болгаш минералдар дугайында утпаза чогуур. Хөй калий, магнийлиг чемнер чиир. Оларга изюм, курага, морковь, петрушка, койнут, цитрус аймаа, оодурба, далай капустазы хамааржыр. Ол ышкаш чимис, ногаа, балык аймаа, үс чок сүттүг чемнер, үс чок эът, куш эъди база чүрекке болгаш дамырларга кончуг эки салдарлыг. Арага аймаа шуут ишкен ажыы чок.

Мага-боттун деңзизин өйүндө тудар, шимченгир болур болза эки. Эртеңи сула шимчээшкнден эгелеп алгаш, дүрген кылаш, 30—40 минута иштинде эштири дээн ышкаш шимчээшкннерже чоорту шилчиир. Уйгуну чедир удуур. Уйгу-дыш баксырааргала, багай чаңылдар чок-даа болза, чүрек-дамыр аарыгларының тыптырының айыылы улуг.

Ол ышкаш диспансеризацияны база доктаамал эртип турары чугула. Чүрек-дамыр аарыгларындан камгаланыр деп бодаар болза, элзэн каш эмчи шинчилгелерин эртип алыры чугула. Оларга дамырларның кижиниң назы-харыга дүгжүп турарын хынаары, эхокардиография (ЭКГ), ультра-үн шинчилгези (УЗИ) хамааржыр. Бо үш

шинчилгениң дузасы-биле терапевт азы кардиолог чүрек-дамыр системаның байдалын өөренип көргөш, айыылдыг аарыгларны болдурбазының болгаш кеде-ретпезиниң хем-чеглерин чорудар.

ИНСУЛЬТУН ДЕМДЕКТЕРИ

Бүгү-делегейниң кадык камгалал организациязының медээлери-биле алырга, чылдың-на делегейде барык 15 сая кижини инсульт азы тодаргайлаарга, мээниң хан эргилдезиниң үрелиишкинин эртип, оларның иштинде барык 5 сая кижини амы-тынындан чарлып, арткан 5 саязы инвалид болуп артып турар. Инсульттун эң-не нептереңгей демдектери мындыг: хенертен холдарының азы буттарының бир талазы сулараар, чугаазы баксыраар, арнының хевир-и өскерлир, мага-бодунун чартыы билинместээр, көөрү баксыраар, бажы дескинер дээш оон-даа өске. Хенертен ыңдыг демдектер тыптып келген таварылгада, дүрген эмчи дузаны кыйгыраар.

ЧҮРЕК ААРЫЫ КИРЕ БЕРГЕНИН КАНЧАП БИЛИП АЛЫРЫЛ?

Назы-хар 40 хар ажа берген азы таакпы тыртары, семирири, эвээш шимчеп турары, ханда холестерин хөй,

чигир аарыы, өг-бүлезинде инфарктап турган таварылгалар бар дээн ышкаш чүрек аарыгларының тыптып болур чылдагааннары бар болза, хөрек кеззэнге эпчок байдал тургустунуп, аар болгаш чыра тыртып турар ышкаш аарышкы тыптып келир болза, дораан дүрген эмчи дузаны кыйгыраар чугула. Аартпышаан, суларап, кускузу кээп, тыныштап, деридип, бажы дескинип, моорап болур. Аарышкы улаштыр эгиннерже, холдарже, моюнче, чаак сөөгүнче шилчип, 15—20 минута болгаш күштелир.

ТААКПЫ БОЛГАШ ЧҮРЕК-ДАМЫР СИСТЕМАЗЫ

Таакпылаар кижилер чүрек-дамыр аарыгларындан анаа кижилерге деңнээрже, 8 катап хөй амы-тынындан чарлып турар. Таакпының тургузуунда никотин хан-дамырны чиңгеледип, бүгү-ле органнарже ханның дамчырын бергедедир. Ол чүректин ажылдаарын баксырадыр, чүрек согуун дүргедедир, хан базыышкынын бедидер түңнелинде, чүрек аарыглары тывылдырар.

ИЗИГНИН ЧҮРЕККЕ САЛДАРЫ

Изиг үеде инфаркт, инсульт, хан базыышкынының өскеп, бадары, хенертен чүрек туруптар таварылгалар көвүдээр. Хөлүн эрттир изигде дамырлар алгый бергениндан хан базыышкыны чавызааш, чүректин ажылдаары бергедей бээр. Ооң уламындан чүрек дүргедээр. Ылаңгыя чүрек аарыгларындан аарып турар улуска ол кончуг айыылдыг.

Чамдык таварылгаларда хан базыышкыны бедип база болур. Ханының базыышкыны бедик улустун чайгы үеде бажы дескинер, тыныжы бачыдаар, карактары караңгылаар, кускузу келир.

Изиг хүннерде кижини хөй дериткеш, организм хөй суг чидирер. Ооң уламындан хан эргилдези баксыраанындан дамырларга дес ханның тыптыр айыылы көвүдээр. Ол дээрже-ле инфарктын, инсульттун көвүдөп турар чылдагааннарының бирээзидир.

Организм хөй суг чидирген түңнелинде, минералдыг дустар, колдуунда калий, магний эвээжээр. Ол макроэлементилер чүрек согуун өйлээр. Олар чедишпеске аритмия болгаш өске-даа чүрек аарыглары тыптыр.

Кадык чүрек дээрже-ле кандыг-даа шаптаразын чокка ажылдап турар чүрек-тир. Ол мага-боттун болгаш сагыш-сеткилдин чаагай чоруунун үндезини.

/ ТР-ниң Хөй-ниитиниң кадыкшылга төвүнүн медээлеринден Чыжыргана СААЯ белеткээн.

| ЧИДИГ АЙТЫРЫГ |

Арыглап турар эвес, а бокталдырбайн турар чер арыг болур

Сөөлгү каш чылда Россияның девискээринге «Чурттаарыңа таарымчалыг хоорай хүрээлеңи» деп чүрүм программаның деткимчези-биле хоорай, суурларда хөй кижини чыгылыр, чоннуң дыштаныр черлерин чаагайжыдып эгелээни кончуг эки.

Россияның өске регионнарында дег, Тываның кожууннарынга ук программаның деткимчези-биле дыка хөй дыштаныр черлерин кылып, чонга эптиг байдалдарны тургускан. Ылаңгыя найысылал Кызылдың девискээринде чаагайжыттыңан черлер көвүдөп, чылдан чылче хоорайывыс чараш шинчи кирип, чурттаарыңа таарымчалыг апар чыдар. Чижээлээрже, Улуг-Хемниң эрин дургаар чадаг-терге оруу, Мурнуу микрорайонда аллея, Ооржак Лопсанчап кудумчузундан Московская кудумчузунга чедир Калинин кудумчузунун сесерлиги, Таёжная кудумчу-

зунда 19 дугаарлыг бажыңга чедир чалды дургаар чадаг-терге оруу, Аныктар болгаш Өг-бүлө сесерликтери дээш оон-даа өске. Чүгле «Чурттаарыңа таарымчалыг хоорай хүрээлеңи хевирлээр» төлөвилел эвес, өске-даа программаларның деткимчези-биле дыка хөй чараш чүүлдерни сөөлгү үеде кылып турарын билер бис.

Ынчалза-даа ол чаагайжыттыңан черлерниң байдалы кан-дыг, ону канчаар ажаап-карактап турарыл?

Бичии уруглар ойнаар шөлдерге ажы-төлдү агаарладыр хире эвес, узун сандайларның чанында бок октаар урнар ажып төгүлгөн, чыт-бузу олурар арга чок. Найысылалдың чамдык доктаамнарында сандайларга олурары чешкинчиг: хирлиг, багай чыт кайы ырактан думчукка хап кээр. Ылаңгыя В.Көк-оол аттыг Национал хөгжүм-шии театрының чанында С.К. Тока дарганың тураскаалын салган

сесерликке чеде бээрже, сактырга, арыглары черде кирип келген дег, сазыксыг чыт айызап кээр. Найысылалдың чурттакчылары, келген аалчылар ону көрүп, билип турары магатчок.

«Арыглап турар эвес, а бокталдырбайн турар чер арыг болур» деп, улуг чогаалчы А.П. Чехов чугаалаан болгай. Чазак-чагырга «Чурттаарыңа таарымчалыг хоорай хүрээлеңи» деп национал төлөвилелди чурттакчы чонга таарымчалыг кылдыр тургускан болганда, чурттакчы чон боттарының талазындан арыг-силигни, культураны сагыыр болза эки.

Ооң-биле чергелештир хоорай иштинде арыглары черлер дугайында чидиг айтырыг база бар. Угаан-медерелдиг кижини олурган сандайыңа, турган черинге албаннап чорбас болгай. Хоорай иштинде сесерликтер дөштаныр сандайларны халас «ресторан», «кафе», «аалчылар бажыңы» кылып алган бөлүгөлешкен

хамаатыларның чуруктары интернет четкизинге бо-ла үнүп келирин көөр болгай бис. Ылаңгыя Арбат шөлүнде эзириктер, «бомжтар» чыгылыр чер апарганы кымга-даа көскү. Оларның «хуралдаар», удуур, дыштаныр чери апарганы чажыт эвес.

Хоорайга келген аалчы каяа дыштанып олурарыл, чаш ажы-төлдү каяа ойнадырыл? Бо чидиг айтырыг шиит-пирлеттинип турар бе, кандыг ажылдар чоруттунуп турарыл?

Бо айтырыгларга харылап бээр-биле Кызыл хоорайның чагырга чериниң база «Чаагайжыдылга» МУБ-тун специалистери-биле харылзаштывыс.

«Ооң мурнунда «Чурттаарыңа таарымчалыг хоорай хүрээлеңи» программа-биле кылган объектилерни тудугжулар акт езугаар тус черниң чагыргазыңа хүлээдип турган. Амгы үеде ыңдыг чүүл-даа чок. Хоорай

департаментизинден биске айтышкын кээрже, «Чаагайжыдылга» МУБ-тун ажылчынары барып аштап-арыглап турар.

Организациявыста 80 ажыг бок аштаар ажылчынар бар. Кызыл хоорайның чурттакчы чонунун саны езугаар 300 ажыг аштакчы турар ужурлуг. Аштап-арыглап турганывыстың кадында-ла, чонувустун культуразы кудур. Ниитизи-биле хоорайның сесерликтерин аштап-арыглаарыңа 15, кудумчуда 70 хире ажылчын хаара туттунган» — деп, «Чаагайжыдылга» МУБ-тун даргазы Булат Даваа тайылбырлады.

Чаагайжыды туттунган объектилерниң арыг-силиин тудар талазы-биле ажылдар чоруттунуп, бокту арыглап күш четпейн турарының дугайында билип алдывыс. Чараштыр кылган объектилерни үрегдеп азы хөй-ниитиниң дыштаныр черлерин бокталдырып турар корум-чурум үрекчилеринге административтиг торгаал онаар дээрзин билер бис. Бир эвес ону эскерип көрүп каан хамаатылар чогуур органнарже дамчыдып турар болза, чогуур хемчеглер чоруттунар дээрзи билдингир.

/ Айдың ОНДАР.

| АТ-АЛДАРЛЫГ КИЖИЛЕР |

Башкы болгаш мөгениң ады уттундурбас

РЕСПУБЛИКАНЫҢ МАЛЧЫННАРЫНЫҢ УЛУГ БАЙЫРЛАЛЫ НААДЫМ ХҮРЕЖИ "ХҮРЕШ" СТАДИОНГА ЧЫЛДЫҢ-НА ЭРТЕРИ ЧАҢЧЫЛ АПАРГАН БОЛГАЙ.

Чоокта чаа эрткен Наадым хүрежиниң үезинде чарлакчы "Хүреш" стадионнуң шөлүндө Наадым хүрештеринге хүре- жип, онагларын ажып, шүүп болгаш үжүүрлежип чораан республиканың шыырак мөгелериниң дери сиңген, бо стадионну хүндүлөп, аңаа мөгейип, ат-сураглыг мөгелер- ни утпайн, сактып чоруулуңар деп чугаалап турду. Наадым хүрештеринге шүүп чораан мөгелерниң ат-сывын-даа адады.

О л чарлалды дыңнааш, Тываның эң күштүг мөгелериниң бирээзи Сүүр-оол Ондарны сактып, ооң "Хүреш" стадионга хүрежип турганы карак- тарымга чуруттунуп-даа келген ышкаш болду. Сүүр- оол Хүргүлекович Сүт-Хөл кожуун чурттуг-даа болза, назы-харының хөй кезиин Чаа-Хөл болгаш Улуг-Хем кожууннарда чурттап, ажыл- дап эрттирген. Сүүр-оол Хүргүлековичини Сүт-Хөл оглу деп билбес, ону Чаа-Хөл азы Улуг-Хем Ондары дээр кижилер бо кожууннарның чурттакчыларының аразын- да хөй. Чүге дээрге башкы болгаш мөгениң ажыл-ижи,

амыдырал-чуртталгазы бо кожууннар-биле ол хире сы- рый, оларның хөгжүлдезинге кириген хууда улуг-хуузу үнелеп четтинмес улуг.

Хоочун башкылар Сүүр- оол Хүргүлекович биле Деспи Санааевна Ондарларның Чаа-Хөл биле Улуг-Хемде хөй санныг өөреникчилери оларны эртем-билигге өөре- дип, төлөпиг мөзү-бүдүшке кижизидип чораан эргим башкыларын улуг хүндүт- кел-биле сактып чоруурлар. Ооң бир херечизи — Улуг-Хем кожууннуң төвү Шагаан-Арыг хоорайның чаа микрорайон- нарының бирээзинде ку- думчуга улуг башкы болгаш алдарлыг мөге, Шагаан-Арыг

хоорайның хүндүлүг чурт- такчызы Сүүр-оол Ондарның адын тывысканы.

Хоочун башкы Сүүр-оол Ондарның ниити башкы стажы 50 ажыг чыл, 33 чыл дургузунда кончук харысал- галыг ажылды чүктеп, школа директорлап ажылдаан.

Тыва АССР үезинде аныяк башкы Сүүр-оол Ондар тыва хүрешке республика черге- лиг маргылдааларга 5 катап шүүлген. Чүгле хүрешке эвес, спорттуң өске-даа хевирле- ринге дыка хандыкшылдыг шыырак спортчу чораан. Ооң спортчу чедиишкиннери өөреникчилеринге көскү үле- гер-чижек болган. Башкының өөреникчилериниң аразында Тывага спортчу ат-сураа эки билдингир кижилер хөй.

Сүүр-оол Хүргүлековичи- ниң оглу, чогаалчы, РФ-тиң айыыл чок чоруунуң органна- рының хоочуну, халажылгада полковник Александр Ондар ада-иезиниң амыдырал-чурт-

талгазы, ажыл-ижиниң ду- гайында «Авам, ачам төөгү- зү — тыва чонум төөгүзү» деп номну бижээш, 2012 чылда чырыкче үндүрген.

Хүндүлүг башкы, алдарлыг мөге Сүүр-оол Хүргүлекович Ондарны ооң төрөөн чурту

Сүт-Хөлдүң, ажылдап чо- раан черлери Чаа-Хөл биле Улуг-Хем кожууннарның чону утпайн сактып чоруур.

/ Орлан МОНГУШ,
Шагаан-Арыг хоорай.
Чурукту интернет четки- зинден хоолгалаан.

| ТАР-ССРЭ-80 |

Дөгээ дааның төөгүзү

ТАР үезинде пролетариаттың улуг баштыңчызы, делегейде хосталгага ынак кижилерниң өңүү болгаш башкызы В.И. Ленинге хүндүткел кылдыр Би-Хем биле Каа-Хемниң белдиринде дагны Ленин деп адааш, даштар-биле ырак- тан-на номчуттунуп көстүп турар кылдыр улуг хемчээл- диг үжүктөрни кылып бижээш, агарты чугайлап каан турган. «Ленин» даавыс улуг ССРЭ буурап дүшкүже чедир бедик адын салбаан.

1949 чылдың төнчүзүндө, бежен чылдарның эгезинде ВЛКСМ Кызыл хооркомунуң бюрозунуң шиитпирин езугаар ырга кирген төөгүлүг Дөгээ даан Ленин кылдыр адаар дээн.

Дагга Ленинниң адын би- жиир чугула материалдарны чедирип алгаш, «Ленин» деп сөстү даштар-биле бижээш, чугайлаар бо харыысалга- лыг ажыл Кызылдың башкы, эмчи училищелериниң, көдээ ажыл-агый техникумунуң комсомол комитеттеринге онаашкан.

Бистиң башкы училищези- ниң сургуулдары башкыыс Н.А. Мистрюкова болгаш өске-даа башкыларывыстың

удуртулгазы-биле бир суб- бота, улуг-хүнде ол ажылды кылган бис. Херек даштар- ны, чугайны машинага чүдүр- геш, чедер черге чедирип алгаш, оон боттарывыс чүөктеп дажыглап тургаш, дагның шыпшык бажынга чедирип алган бис.

Бүгү ажыл сагыш-сеткил- диң ханызындан күүсетти- нип, эң-не кижизиг, буянның кижиниң мөңгө чырык адынга тураскааткан бедик хары- салгалыг ажыл бүдүрүп турарывысты ханызы-биле медресе билеп турган бис.

Аңаа башкыларывыс сургуулдардан аңгыда, ВЛКСМ Кызыл хооркомунуң секретарьлары база киржип, ажылывысты дорт удуртуп турган.

Бо чүүлду «Шын» солунга ынчангы үеде башкы учи- лищезиниң сургуулу 1949 чылда бижээн. Солуннуң ужу орулганындан ооң автору бил- динмес. Оон бээр 75 чыл эрт- кен-дир. Кым ирги? Баажызы чок тывызык...

Партияның болгаш күрү- нениң көскү ажылдакчызы, ССРЭ-ниң күрүне шаңна- лының лауреады, Тываның улустуң чогаалчызы, социа- листиг күш-ажылдың Маады-

ры Салчак Калбакхөрекович Тока орук демдеглелдеринде мынчаар бижээн:

«ТУ-154» деп улуг агаар корабли Элегес-Аксының кы- рындан ээпкеш, Улуг-Хемни кешкеш, «Ленин» деп бижи- п каан Дөгээ дагның кырынче улам көдүрлүп, буурул баштыг Саян даанче углапкан. Улуг чурттуң чүрээ Москваже ужу- олурарывыс ол. Ырда кирген Дөгээ даан Ленин деп ты- валарның адап кааны тава- рылга эвес болгай. Ол дээрге Саян ындында Улуг-Хемниң эринде, Азия диптиң төвүндө чурттап турар тыва чоннуң улуг баштыңчы Ленинге хүн- дүткели-дир».

Тываның даглар чоогунда турар суурларның дагларынга «Ленин» деп бижээш, агарты чугайлап турганы С.К.-Х. То- каның «Азия диптиң төвүндө чурттап тыва чоннуң улуг

баштыңы Ленинге хүндүт- кели-дир» дээнин тодаргай бадыткап турар. Ооң база бир илерели — Тыва Республика- ның чурттакчылыг суурлар бүрүзүндө Ленин аттыг кудум- чулар. Бистиң кожуун төвү Тээлиниң төп кудумчузунуң ады база Ленин.

АМГЫ ДӨГЭЭ ДАА

Дөгээ дааның кырында, эң бедиинде тургузуп каан кай- гамчык улуг кылаң, алдын- сарыг бурган саадап олурар, холунда улуг сава тудуп алган. Көрүштүүн, чаражын канчаар, бүгү боду алдындан бүткен. Шынап-ла, караны базар, тыва чонну камгалаар, карактаар, камгалакчы улуг алдын Будданы Дөгээ дааның кырында кылган.

Ону ынчаар кылып, бүдүрүп алыры белен эвес. Бо улуг

ажылды архитекторлар, скульпторлар, тудугжулар дээш хөй-ле кижилер бир дем-биле кылып тургускан. Бо бүгү буянның ажыл-херек- ти Буян башкы удуртуп, баш- карып тургаш, кылдырганын билир бис.

Ам бо хүннерде Дөгээ даа кызычыларның, аалчылар- ның кичээнгейин хаара тудар, бир онзагай дыштанылга чери апарган. Дөгээ даа- ның кырынче чүгүрүп үнер маргылдаа, оюн-тоглааларны эрттирип турар. Ылаңгыя Шагаа байырлалында Дө- гээ дааның кырында Будда бурганның алдын турас- каалының чанынга саң салып уткуур апарган.

/ Седип-оол ИРГИТ.
Тээли суур.

Чурукту интернет четки- зинден хоолгалаан.

Ширшин үезиниң шинчизи

1961 чылда Тес-Хемде Ленин аттыг колхозтуң кол агроному турумда, "Тувинская правдадан" журналист Анна Тока чедип келди. Колхоз даргазы Биче-оол Чооду ол хүн чаңгыс-ла машиназы-биле Кызыл кирген. Журналисти Достак-оолдуң мотоциклинге ушкарып алгаш, сигенчилерни кезээш, тараажылар турлаанга караңгыда келдивис. Аңаа мотоциклди каапкаш, улаштыр "Беларусь" кабиназынга Анна Токаны олуртуп алгаш, Самагалдайның аалчылар бажыңыга чедирдим. Машина чок үениң баажызы бо.

1965 чылда "Тываның аныяктарыңа" ажилдай бергенimde, редакция чаа "УАЗиктиг" апарган. 1970–1980 чылдарда чүү-даа чок черлерде Ак-Довурак хоорай, Хову-Аксы суур, үнелиг үлетпүрлер дээш-ле чажытынмас чаартылгалар бар апарган. Шагаан-Арыг хоорай безин чаа черже көжүртүне берди. Партия мени ынаар чорудуптарга, чартык чыл дургузунда чаа редакцияның база чаа типографияның оран-саазын, чурттаар бажыңарын, саазын кезер цехти, хөмүрдөш одаар котельнаяны, гаражты тудуп доозуптувус. Ындыг чай чок хиревисте 3 "Уралга" Абакандан бээр типография станоктарын,

коргулчун эзилдирер цехти, өске-даа дериг-херекселди эккеп четтигиптивис. Партияның айтышкыны базым санынга боттанып турду. Хавак кырында эмнелгелер, Парлалга бажыңы, театр, Чазак бажыңы, Каа-Хем суур, 4, 5, 6, 7 дугаар школа-лар соңгаартан келген тудугжуларның ажилы-дыр.

1977 чылда бир муң машина Саян артындан чаңгыс хүн келди. Колхоз-тарга үлээниңден арткан 200 машина "Дикая дивизия" деп аттыг АТБ болган. Обком бир "фургонну" "Улуг-Хем" солуннуң редакциязынга берген. Каш-ла хонганда, Волганың автозаводунче журналист Кодур-оол Оюну, үжүк кудар коргулчун эзилдирекчизи Кыргыс Одай-оолду, чолаачы Гриша Бүлчүннү чорудуптарымга, "Жигули" машинаны оон бээр беш хонук иштинде Шагаан-Арыгга эккелдилер. Үш машина-биле эрги база чаа Шагаан-Арыгларның аразыңа хүнде каш-даа каттап халдыр. Мындыг солун үени Григорий Чоодуевич 90 харлап турда сагынмас аргам чок.

Саян сыннарының мурнунда чыдар Тываның амыдыралын Соңгу Доштуг океанның чанында Кыдыккы Соңгу чүкке деңнештирер дээш, 6–7 чыл черлер кезидим. Канадага, Верхоян сыннарынга

чедип, Москвада "Соңгу чүк" эргелелиниң даргазы Михаил Кошелевка база ужураштым. Оон келгеш, Тожу райкүүскомунуң даргазы Долгар Сагаан-оол-биле кады Москва-биле телефоннажып-даа турдувус. Узун хуусаалыг бо ажылым ынчаар ном-даа болду. 1992 чылда мени ТР-ниң күрүнө шаңналынга-даа чедирди. Оң уламындан Борис Ельцин Тывага 1994 чылда келгеш, бисти Кыдыккы Соңгу чүкке деңнештиргени ол. Партия обкомунуң органы турган "Шын" солуннуң журналисти болганымда, мыя мону-даа сактып, чамдык кожууннарывыстың чонунуң акша-шалыңын, өске-даа деткимчезиниң Кыдыккы Соңгу чүкке деңнежи бергенинге өөрүп олур мен. Мындыг шинчи база бистиң үевиисти-дир.

Компартия коңчалы бээр-даа, Ширшин шиин өскертпээн, чону-биле кады чоруп-ла олур. Төөгү эртемнериниң кандидатының дөзү быжыг, чүткүлү күштүг. Тозан харлыг хирезинде дорт көрүжүн кошкатпаан. Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутаты Тываның Конституциязының чамдык чүүлдерин Россия Федерациязының хоойлузунга дүүштүреринге көскү үлүүн кириген. "Жизнь продолжается", "Уттуп болбас" дээр номнарының аттары безин үеге хамааржыр.

/ Чооду КАРА-КҮСКЕ,
Тываның улустуң
чогаалчызы.

Хүндүлүг башкы

Дандар-оол Биче-оол-ович Донгак 1972 чылда башкыларның Август чөвүлел хуралы болуп турда, суй белек албышаан, диңмиттиг адыш часкаашкыннары-биле кады баштайгы базымын эгелээн.

Оон бээр-ле Мугур-Аксының 1 дугаар ниити билиг ортумак школазынга үзүктел чокка 52 чыл ажилдаан. Оң күш-ажыл дептеринде чүгле чаңгыс демдеглел бижик бар. Тодаргай-лаарга, 1972 чылдың август 15-те Мугур-Аксы школазынга химия, биология башкызынга хүлээп алганын демдеглей бижээн. Ол амдыгаа чедир ук школада ажилдавышаан.

Башкының нарын, берге, чымыштыг ажылы ынчаар-ла уламчылап чоруур. Ол 2024 чылдың август 5-те 80 харлаан. Узун назылыг башкы амгы үеде Мугур-Аксы ортумак школазының немелде өөредилге төвүнде фото-чурук клувун удуртуп, уругларга чурук тырттыарын өөредип турар.

Дандар-оол Донгактың өскелерден ылгалып чоруур кол-ла шынарлары — башкы эртеминге бердингени база быжыг кадыкшылы. Башкыны көөрге, эртен-не сула шимчээш-киннер кылып, маңап чоруур. Оң кадык чоруунуң база бир чылдагааны — ол кажан-даа таакпылаас, арага ишпес. Оң ол үлегерин өөреникчилери, оон-биле кады ажилдап чоруур башкылар болгаш чок төрөлдөргүлү өттүнүп, үнелеп чоруурлар.

Башкы кижиниң ажылының түңнелдери оң өөреникчилери болур. Дандар-оол Донгак 1972

чылда ынчангы Кызылдың башкы институтунуң биология, химия факультетин дооскан. Оң өөреникчилериниң аразында кандыг-даа мергежилдиң кижилери бар.

Ол башкы эртемин чедип алган өөреникчилери-биле кады ажилдап чоруур. Оң база бир өөреникчизи Аржаана Борисовна Демиржаан школаның директору болуп чоруунга башкы аажок чоргаарланыр. Оон ыңай башкының өөреникчилери Чейнеш Николаевна Ооржак Кызыл хоорайда Тыва Республиканың өөредилге төвүнде химия эртемниң методизи болуп ажилдап турар. База бир өөреникчизи Аяна Олеговна Ондар биология эртемнериниң кандидаты.

Шак ынчаар хоочун башкы башкыларның башкызы апарган. Дандар-оол Биче-оолович Донгактың ажылын төрзүн школазы, кожууну, республиказы бедии-биле үнелээн. Ол "РФ-тиң Улус өөредилгезиниң тергигини" хөрек демдээниң, ТР-ниң тургустунганындан бээр 100 чыл ою медальдың эдилекчизи, хөй-хөй хүндүлел бижиктерниң эдилекчизи. "Мөңгүн-Тайга кожуунуң хүндүлүг башкызы" деп атты база эдилеп чоруур. Сезен харлыг башкы ам-даа чиик, сергек, башкыларның Август чөвүлел хуралынга 52 дугаар чыл кижире-биле белеткенип турар.

Хүндүлүг башкыга 80 харлаан юбилейи-биле узун назынын, быжыг кадыкшылды, аас-кежикти күзеп артым.

/ Сарыг-оол ДОНГАК,
хоочун башкы.

Арыг-Бажындан шүлүкчү

«Таңды-Уула» чечен чогаал каттыжышкыны аныяк чогаалчыларның номнарын парлап үндүрерин уламчылап турар. Август айда Таңды кожуунуң Арыг-Бажы суурнуң хоочун чурттакчызы Сергей Чамбалдың 60 ажыг шүлүктерлиг номун чырыкче үндүрген. Арыг-Бажы суурдан амгы үеде ийи чогаалчының шүлүктерин «Таңды-Уула» чечен чогаал каттыжышкыны чырыкче үндүрүп турары ол.

Ынчангаш номчукчуларга Сергей Санчиковичиниң намдары-биле таныштырып көрей.

Сергей Чамбал 1952 чылдың апрель 15-те Таңды кожуунуң Арыг-Бажы (Владимировка) суурга тыва арааттарның өг-бүлезинге төрүттүнген. 1959 чылда Владимировка ортумак школазының белеткел класынга өөренип эгелээн. 1967 чылда Бай-Хаак ортумак школазынга 8 классты дооскан.

Азарганчыг

чажымдан бээр

Ажыл-иштен

кортпайн чордум

дээш шүлүктеп бижээн.

Шынап-ла, ССРЭ үезинде

колхоз, совхозтар турар үеде хамык аныяктар күш-ажылга хаара туттунган турар болгай. Корум-чурум, кем-херек үүлгедир чоруктар турбаан дизе, чазыг чок. Чүге дизе аныяк-өскеннер акша-шалың ажилдап алыр дээш, кезээге чедир ажилдаар болгаш, чай чок. Ажилдаан акшалары-биле күзүн өөренир идик-хеп дээш өске-даа херек чүүлдерни садып алырлар. Ада-иезиниң азыралындан үнүп эгелээнери ол болур. Ындыгларга Сергей Санчикович база хамааржыр. Ол 1967 чылда школаны 15 харлыында дооскан. Он беш харлыг тургаш-ла, Россия атыг колхозтуң пилорамазынга чудук чууктап кадыг ажилдан эгелээн. Кызымак ажилдап турар оолду даргалар көргеш, 1971 чылда Кызыл хоорайның 35 дугаарлыг профтехучилищезинче совхозка чугула херек эртемге өөредире-биле чоруткан. 1972 чылда чедиишкинниг дооскаш, слесарь-монтажник мергежилди чедип алган. Өөредилгезин дооскаш, даргаларының бодап турган күзелин бадыйтап, төрзүн совхозунга слесарь болуп, оон соонда каңнакчылап үре-түңнелдиг

ажылдап, совхозунуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинге 43 чыл ажилдааш, хүндүлүг дыштанылгаже үнген. Шынап-ла, «Россия» совхоз Тыва Республиканың совхозтарындан чыда калбайн, ажил-ижиле дыка сайзыраан турган. Сергей Санчиковичиниң үлүг-хуузу база бар дизе, чазыг чок. Ажылындан аңгыда, хостуг үелеринде боду маңаар бичии тракторну-даа чогаадып, демир-дес-биле чогаадыкчы ажилдарны кылып, шаңнал-макталды ап турган.

1991 чылда ССРЭ буурап дүшкен болгай. Хамык совхозтар, организациялар, бүдүрүлгелер шуут чок калган. Ынчалза-даа Сергей Санчикович анаа олурар эвес, черле бир-ле чүүлду чогаадып кылыр салымныг кижиле болгаш, хостуг үелеринде шүлүктер бижип эгелээн. Оң баштайгы шүлүктери кайгамчыктыг чараш бойдуштуг Арыг-Бажы суурнуң база чаңгыс чер чурттугларының амыдырал оруу, кылып турар ажил-ижиле, тыва, орус чоннарның аразында быжыг харылзаазы, карак четпес тараалыг ховуларын, мал-маганның, аң-меңниң ояттаар шөлдери, кат-чимистиг,

тооруктуг арга-арыын болгаш кылаң суглуг хемнерин алгап турар. Ынчанмайн канчаар, бо чүүлдер Сергей Санчиковичини шүлүк бижириңге улуг идигни болгаш күштү бергени чугаажок. 1991 чылда төрзүн сууру Арыг-Бажы дугайында шүлүү бо-ла солуннарга үнгүлөп эгелээн. Таңды кожуунга Тиелелениң 65 чыл оюнга тураскааткан шүлүктер бижээш, тиелекчи-даа болган. Чамдык Тываның компози-торлары Сергей Чамбалдың шүлүктеринге аялгасын-даа бижээнер. Оң шүлүктери ыры болуп хуулуп эгелээн.

Композитор Алена Йомужап «Арыг-Бажы» деп шүлүүнге ырыны чогаадырга, автор аажок өөрзүн. А бир «Артыы-Узун» деп шүлүүн Арыг-Бажының чону ырлажып чоруп турарлар. Оң элзэн каш шүлүктери «Таңды-Уула», «Самагалдай» «Шын» солунга база үнгүлээн. Бижээн шүлүктери Төрзүн чуртунга, бойдузунга, тайга-сынынга, аң-меңинге, хемнеринге ынаан, оларны камгалаарыңа, болгаш ажил-ишчи кижилер, аныяк-өскеннерни корум-чурум, кем-херектер үүлгедирин, чыдыг чашпан, арагага сундулуг болбазының

дугайында кижизидилгелиг база ынакшыл, шоодуглуг шүлүктер. Авазы, ачазыңа, ажы-төлүңге тураскааткан шүлүктери база бар.

Арыг-Бажының чурттакчы чону, эш-өөрү Сергей Санчиковичини «Ручка тутканда, чогаалчы, микрофон тутканда, ыраажы, тудукчу тутканда, каңнакчы, бөмбүк тутканда, хол бөмбүү ойнаар, содак-шудак кеткенде, мөгө, лапша (орус дылда баштак чугаа) аза бергенде, фантазер» деп баштактанып чугаалажырлар. Сергей Санчикович аныяк үелеринде спортка дески кижиле болгай. Тыва хурешке кожуунга чаңгыс эвес шүлүгүл чораан. Ол Таңды кожуунуң Арзылаң мөгези. Сергей Санчикович-биле Тыва АССР үезинде самбо, хостуг хурештерге кады чемпионнап, шаңналдыг черлерни-даа ап чордувус.

Сергей Санчикович Тыва Республиканың Чазааның, Улуг Хуралдың болгаш хөй санныг ведомстволарның хүндүлел бижиктериниң база медальдарының эдилекчизи. Ол күш-ажылдың хоочуну, Арыг-Бажы суурнуң хүндүлүг хамаатызы.

/ Сергей ОЮН.

Туркомплекс УУРГАЙЛЫГ открыл свои двери для летнего сезона с 1 июля 2024 года.

Туркомплекс находится на территории источника
УУРГАЙЛЫГ (Арголик) у подножия тайги
Тандинского района Республики Тыва в окружении
неповторимой живописной природы.

Аржаан «Уургайлыг» (Арголик) является одним из популярных мест отдыха среди местного населения. Аржаан находится в одном из красивейших мест Тандинского кожууна, в 7 км от с. Бай-Хаак, в 74 км, от г. Кызыла.

Источник «Уургайлыг» находится на высоте около 1000 м. над уровнем моря. Вода источника относится к питьевым водам приоритетного качества.

У нас вы найдете все, что нужно для незабываемого отдыха: от идеально спланированных маршрутов по Тайге до комфортного размещения и захватывающих экскурсий. Мы постарались создать для вас идеальное сочетание с отдыхом и свойствами источника – аржаана, где каж-

дая деталь продумана до мелочей.

В туристском комплексе «Уургайлыг» (Арголик) есть все необходимое для того, чтобы Вы почувствовали себя уютно. В домиках и юртах всегда поддерживается идеальная чистота и порядок.

Заказ путёвок и бронь по номеру:
8 (39422) 6-02-88, 8-952-752-2991 или в
республиканском центре
«Поддержка» по адресу:
г. Кызыл, ул. Калинина, 1 б, 114 каб.

ИНН 1701059396
ОГРН 1171700000042
АНО «Кузел»

РЕКЛАМА 16+

Юрточный кемпинг база отдыха «АЛМАЗ» приглашает жителей и гостей нашей Республики провести незабываемый отдых на таежном воздухе живописном месте станции Тайга!

Отдых на природе – один из самых популярных видов активного досуга в современном мире. Люди часто стремятся выбраться из городской суеты и провести время в тишине и спокойствии, наслаждаясь красотами природы.

Здесь созданы все благоприятные условия для отдыхающих:

- 5 комфортабельных, современных юрт со всеми удобствами: теплый пол, душ, туалет, холодильник, плитка, микроволновка.
- просторная беседка и шашлычная зона для отдыха.
- можете отдельно заказать караоке.

• рядом сделана прекрасная экологическая тропа на более 1 км. для прогулки по лесу.

По всем вопросам обращаться по телефону 8-901-019-00-77.

Юрточный кемпинг «Алмаз» для тех, кто не только любит природу, но и комфорт.

ООО «Алмаз»
ИНН 1700003746 ОГРН 12217000000917
ID: 2Vtzqwr21Wf

Реклама 12+
на платной основе

Общество с ограниченной
ответственностью
«Специализированный
застройщик «ЭНЕРГОСТРОЙ»

СРОЧНО ТРЕБУЮТСЯ:

- Инженер ПТО – от 60000 руб.
- Начальник ПТО – 70000 руб.
- Бухгалтер расчётной группы – 60000 руб.
- Начальник строительного участка – 80000 руб.
- Автокрановщики – от 70000 руб.
- Столяр – от 50000 руб.
- Разнорабочие – от 40000 руб.
- Мастер СМР/Производитель работ (прораб) – от 60000 до 70000 руб.
- Менеджер по продажам – 50000 руб. на руки
- Машинист экскаватора – от 70000 руб.
- Инженер по ТБ и ОТ (0, 5 ст.) – 20000 руб.
- Машинист крана-манипулятор (воровайка) – 60000 руб.
- Бригада каменщиков (оплата сдельная высокая)
- Бригада плотников-бетонщиков (оплата сдельная высокая)
- Водитель автобетоносмесителя – от 60000 руб.

Объекты строительства находятся по адресу:
г. Кызыл мкр. Спутник ЖК «Магистральный»,
ул. Ленина, 54.

Трудоустройство официальное, зарплата стабильная, без задержек: 30-го числа аванс, 15-го числа расчет.

Обращаться: г. Кызыл, ул. Колхозная, 2 «а»

По всем вопросам писать, звонить в Viber по номеру
+7 923 267 92 08, 4-85-29

Утерянный аттестат о полном среднем образовании
серии 17 АБ № 0015148, выданный 22 июня 2013 года
МБОУ СОШ с. Ак-Даш Сут-Хольского района на имя Ондар
Шенне Вячеславовны, считать недействительным.

ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРНЫ
ДУРГЕНИ-БИЛЕ СЕПТЕП КЫЛЫП ТУРАР.
МӨНГҮН ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРЖЕ
35% ЧИИГЕЛДЕЛИГ.
ЮВЕЛИРЛИГ САЛОН
“ЗОЛОТАЯ ЦЕПЬ”

АДРЕЗИ:
КОЧЕТОВ КУДУМЧУЗУ, 49
2 ДУГААР КАБТ.
8-923-338-9188

Реклама

НАВЕДИТЕ КАМЕРУ!

ИП Шлак Е.А. ОГРНИП
3171719000013031

НАВЕДИТЕ КАМЕРУ!

ТМГ
Издательский дом

ТЫВАМЕДИАГРУПП

2010 ШЫН

Реклама, подписка, сотрудничество:

8(39422)2-18-10, 3-33-22

8-923-267-07-49

Реклама
Отдел продвижения и продаж, 3 этаж, кабинет 309

“Аңгыр-оолдун тоожузу” доозулган

Степан Сарыг-оолдун чогаалдарына үндөзүлгөн “Аңгыр-оолдун тоожузу” деп долу метражтыг фильмин тирттырып дооскан. Ооң режиссёрлары – Виталий Петров болгаш Ролан Ооржак. Фильмнің баштайгы көрүлдөзү 2024 чылдың ноябрь айда болур.

Чазак Даргазының оралакчызы Орлан Сарыглар кинонун тургузукчулары-биле ужурашкан. “Фильмин тургузуп турар үеде Степан Сарыг-оолдун бодунун салгалдары киржип турганы кайгамчык-тыр. Оларның үжү эпизодтуг рольдарда ойнап турар. Кинонун сценарийин Степан Сарыг-оолдун Дус-Дага төрүттүнген ырак төрели, Тываның улустун чогаалчызы Николай Куулар тургускан” – деп, оралакчы демдеглээн.

Фильмин тирттырып турган баштайгы үезинде-ле республиканың чурттагы чонунун канчаар-даа аажок сонургалын ол чаалап апкан. Ылаңгыя кинону тыва дылга болгаш бичи уругларга таарыштыр тирттырганы дээш олар өөрүп четтиргенин илередип турарлар. Ол өзүп олурар салгалды тыва дылынга болгаш культуразынга сонургалын оттурарына дузалыг.

Бо кайгамчык Тываның төөгүзүн көргүскен дириг-чурук тирттырар төлөвилел Президентинин культурулуг эгелээш-киннер фондузунун деткимчези-биле боттанып турар.

Тыва кино режиссерлары Ролан Ооржак болгаш Виталий Петровтун тирттырган кинозу республиканың кино сайзыралыга чаа-чаа аргаларны ажыдар.

/ Бистиң корр.

Чурукту интернет четкизинден алган.

| ЧАРЛАЛ. РЕКЛАМА |

Красноярск крайда, Хакас болгаш Тыва республикаларда регионнар аразында тус черниң күрүнө эт-хөреңгизин эргелеп-башкаар талазы-биле федералдыг агентилели хавырган өнчү-хөреңги садар электроннуг АУКЦИОННУ эрттирерин дыңнадып тур:

1. Аукционнун хевири болгаш эрттирер чери: хавырган өнчү-хөреңги садар аукционнун эрттирер хевири «Интернет» четкизинде электроннуг садыг шөлүңгө эртер. Электроннуг садыг шөлүңгө «Интернет» четкизинде адреси: <https://www.rts-tender.ru/>. Хавырган өнчү-хөреңги садар чарлал долузу-биле дараазында сайтыда чарлаттынган: <https://torgi.gov.ru/new>

2. Электроннуг садыг шөлүңгө «Интернет» четкизинде ады: «РТС - тендер» КХН, <https://www.rts-tender.ru/>

3. Аукционга киржирде чагыг кириеринин эгелээр хүнү болгаш шагы: 21.08.2024 10.00 ш. (Москва шагы) «РТС - тендер» КХН <https://www.rts-tender.ru/>.

4. Аукционга киржирде чагыг кириеринин сөөлгү хүнү болгаш төнер шагы: 06.09.2024 18.00 ш. (Москва шагы).

5. Кирген чагыгларның түңнээр хүнү: 09.09.2024 10.00 ш. (Москва шагы).

6. Аукционнун эрттирер хүнү болгаш шагы: 16.09.2024 10.00 ш. (Москва шагы).

7. Өнчү-хөреңги садарының кол чылдагааны: Россия Федерациязының суд приставтарының Тыва Республикада эргелелин өнчү-хөреңги садарын дамчыдып турар дугайында үндүрген доктаалы болур. Чарлалда садып турар өнчү-хөреңгини суд приставтарының доктаалы-биле садарын соксадып болур.

Аукционда садып турар долаага (залога) арттырып каан өнчү-хөреңги:

Лот №	Садып турар өнчү-хөреңги	Адреси	Эге өртээ (руб.)	Задаток / базым түнү (руб.)
БИРГИ САДЫГ				
1	Чуртталга бажыңы (квартира), ниити шөлү 66,1 дөрбелчин метр. Кадастр дугаары 17:17:0102005:852.	Тыва Республика, Кызыл хоорай, Правобережная кудумчузу, б.24. кв.9.	4 040 000,00	202 000,00
2	Чуртталга бажыңы, ниити шөлү 58,5 дөрбелчин метр, кадастр дугаары 17:18:0106013:775. Бажыңның чери, ниити шөлү 656 дөрбелчин метр, кадастр дугаары 17:18:0106013:245.	Тыва Республика, Кызыл хоорай, СО № 8 «Саяны», Енисейская кудумчузу, б.57.	3 600 000,00	180 000,00
ИЙГИ САДЫГ				
3	Чуртталга бажыңы, ниити шөлү 57,2 дөрбелчин метр, кадастр дугаары 17:01:0401084:321. Бажыңның чери, ниити шөлү 1271 дөрбелчин метр, кадастр дугаары 17:01:0401084:1.	Тыва Республика, Бай-Тайга кожуун, Тээли суур, Манчүрек кудумчузу, б.12.	1 360 000,00	68 000,00

Аукционга киржирде чагыгларны интернет четкизи таварыштыр чорудар. Сайттын адреси: <https://www.rts-tender.ru/> Чарлал «Тувинская правда» солунунда 21.08.2024 хүнүндө база үнген. Долу чарлал, интернет четкизинде дараазында сайттарда чарлаттынган: <https://torgi.gov.ru/new>, <https://www.rts-tender.ru/> Аукцион дугайында айтырар адреси болгаш телефону: Кызыл хоорай, Улуг-Хемская кудумчузу, б.14, 2 каът, каб. 209, телефон (394) 227-70-21.

Чарлаттынган өнчү-хөреңгини (бажыңнарны) айтырар адреси болгаш телефону: Кызыл хоорай, Складская кудумчузу, б.1а, телефон 8 (394-22) 6-62-94 (Ооржак Аяна Анатольевна).

Ыры-биле чурттавышаан...

Биске аалчы болуп келген хоочуннарывыстың амыдыралының бир кол утказы – хостуг үезин ыр-шоор-биле эштежип, сагыш-сеткилинден ырлап, ооң аяны-биле чиик-сергек, омак-хөглүг болуру.

Россияның Хоочуннар эвилелин Тывада салбыры «Ыры-биле чурттавышаан» деп төлөвилелге киришкеш, ооң тиилекчизи болган. Ук төлөвилелдин кол сорулгазы – хоочуннарны ниитилелдин амыдыралынча хаара тудуп, оларны янзы-бүрү мөөрейлерге кириштирер болгаш улуг назынныгларны республиканың культура-массалыг амыдыралына кириштирери.

Ук мөөрейге киришкеш, ооң шаңнал акшазына 3 хөгжүмнүг колонканы, «Караокеге» ажыглаар 10 системаны база оон-даа өске хөгжүм херекселдерин садып алганнар.

Россияның Хоочуннар эвилелин Тывада салбырында ниитизи-биле 1136 кижини хаара туттунган. Оларның иштинден 240 хоочун Кызыл хоорайның Пенсия фондузунун чон-биле ажылдаар килдизинге хамааржып, олар-биле демниг ажылдап турар.

Амгы үеде Кызылда хоочуннар төвүндө 20 ажыг кижини киржип турар. «Найырал» деп ниити ыры коллективи тургустунган. Ук коллектив Кызылдың, Ак-Довурактың болгаш Сукпактың Хоочуннар бажыңнарынга болгаш Кызыл чоогунда кезек сумуларның чонунга аян тудуп, оюн-тоглаазын көргүскеннер.

Бо чылдың сентябрь 20–27 хүннеринде ниити ыры коллективтеринин аразына мөөрей эртер. Найыралчылар база аңаа идепкейлиг киржири-биле белеткенип турар.

Россияның Хоочуннар эвилелин Тывада салбыры хоочуннарны ушу, танцы-сам, йога, уран чурулга бөлгүмнеринге хаара тудуп база ус-шевер дааранырларга «Энерел» деп бөлгүмнү тургузуп, шыдыраага ойнаарына, интернет четкилеринче үнеринге дузалап, план ёзугаар ажылды чорудуп турар.

Хүндүлүг хоочуннар! «Ыры-биле чурттавышаан» деп Президентинин төлөвилелин киржириңерни кыйгырдывыс. «Улуг назылыглар-биле чугаа» деп төпке ужуражып келиңер.

Ук төп Кызыл хоорайның Красноармейская кудумчузунун 146 дугаар бажында турар.

/ Лариса ЛУНГОВА,
«Улуг назылыглар-биле чугаа»
деп төптүн удуртукчузу.

(Төлөвирлиг үндөзүңгө парлаан).

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

“Тыва медиатрупп” ПБ
ТР-ниң КАА

Кол редактор
С.Н. МОНГУШ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүн адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
каът 2, каб. 206

РЕДАКЦИЯНЫҢ
ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор — 2-01-35,
Чарлал килдизи — 2-18-10
Солун чыскаакчылары:
А.К. Ооржак, А.Ч. Чамзырын —
2-17-94
Корректор: Ч.Н. Мачык,
А.А. Лагбы — 2-17-94
Харылзаа, информация
технологиялары болгаш
массалыг коммуникациялар
адырынга хайгаарал талазы-
биле федералдыг албанның
Енисей эргелели «Шын» солуну
18.10.2022 чылда бүрүткээн.
Бүрүткөл дугаары —
ПИ № ТУ 24-01214

Солуну «Тываполиграф» КХН-ге
парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш
Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материал-
дарның авторларының
бодалдары редакцияның туружу-
биле дүүшпейн барып болур.
Айыттынган саннары болгаш өске-
даа фактылары, дыңнадыглары
дээш авторлар боттары
харыылаар.

Чагыдылга индекси:
хуу кижилерге — П6855,

организацияларга — П6860
Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).

Номерни парлалгаже дужаганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.

Солуннун сайтызы:
shyn.ru
Электроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Тираж
2652 кезек

2024 ЧЫЛДА

“ШЫН” СОЛУННУҢ
ЧАГЫДЫЛГАЗЫ:

ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 1440,96
рубль.
Тел.: 8(39422)2-11-52

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 960 рубль.
Тел.: 8(39422)2-18-10